

ISSN 2303-5862

THEORIA

ČASOPIS ZA FILOZOFIJU

God. II, br. 2. (2015)

Sarajevo, decembar/prosinac 2015.

Impresum

Theoria: časopis za filozofiju

Izdavač

Filozofsko društvo Theoria
Sarajevo, F. Račkog 1

Redakcija časopisa

prof. dr. Samir Arnautović
prof. dr. Damir Marić
Džana Rahimić-Bužo, MA

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr. Samir Arnautović

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika

prof. dr. Damir Marić

Sekretar redakcije

Džana Rahimić-Bužo, MA

E-mail: kontakt@fdt.ba

Web: <http://www.fdt.ba>

Online časopis

Izdavanje periodično

ISSN 2303-5862

SADRŽAJ

Mišo Lj. Kulić, <i>Filozofija, socijalizam i neoliberalizam</i>	5
Haris Cerić, <i>Strip u socijalizmu: Kapitalistički šund ili edukativno štivo?</i>	31
Džana Rahimić Bužo, <i>Socijalizam i svijet tehnike</i>	46
Dragana V. Todoseskov, Milorad Đurić, <i>Socijalistička književnost? (ne)moć političkog diskursa</i>	56
Đuldina Kurtović, <i>Socijalistički karakter obrazovanja</i>	75
Upute za autore	91

Mišo Lj. Kulić

Filozofija, socijalizam i neoliberalizam¹

Сажетак

Филозофија је по своме бићу, за разлику од свих других наука упућена на тоталитет, па би на први поглед могло да изгледа да је глобализација модерног друштва и културе израз управо њене суштинске природе. Међутим, ако је просвјетитељска идеја универзалне културе 18.вијека могла да се тумачи као аутентични израз слободног филозофског духа, савремени процес глобализације и консеквенце са којима се суочавамо показују да универзално није исто што и глобално, односно да филозофски појам универзалног није исто што и економски појам глобалног.

Ако је филозофија осамнаестог вијека била општа теорија друштва тога времена, јер је принципима ума, рационалности дефинисала појам напретка и развоја друштва, онда би се без сумње данас могло утврдити да је у двадесетом вијеку ту улогу преузела економија. Економија је постала доминантна општа теорија друштвеног напретка и развоја, јер нема ни једног сегмента човјекове дјелатности које није присвојила и учинила својим легитимним предметом испитивања.

Због тога је велико питање да ли технолошка рационалност која у лику глобалне економије доминира начином организације модерног друштва заиста осигурава напредак и развој, или се с друге стране, управо у таквој технолошкој доминацији могу разазнати и тоталитарне тенденције: редуkcије,

¹ Овај текст је настао као резултат рада на научном пројекту Министарства науке Републике Србије на тему: Истраживање климатских промена и њиховог утицаја на животну средину - праћење утицаја, адаптација и ублажавање (бр. 43007).

фрагментаризације, инструментализације и манипулације које самим тим дају другачија значења појму напретка и развоја, једном рјечју глобализацији уопште.

Кључне ријечи: *филозофија, универзалност, глобализација, неолиберализам, економија, технолошка рационалност.*

Philosophy, Socialism and Neoliberalism

Summary

Philosophy, at its essence is, unlike all other sciences, directed to totality, so that at first glance might seem that the globalization of modern society and culture is an expression of its essential nature. However, if the Enlightenment idea of universal culture of the 18th century could be interpreted as an authentic expression of free philosophical spirit, contemporary process of globalization and the consequences we face, show that the universal is not the same as global, that is, the philosophical t of the universal is not the same as economic term of global.

If the philosophy of the eighteenth century was a general theory of society at that time, it defined the term of progress and development of society, using the principles of mind, rationality, then, in the twentieth century, with no doubt, it could be determined that the role was taken over by economics. The economics has become the dominant general theory of social progress and development, because there is no single segment of human activity that is not been appropriated by economics and made its legitimate subject matter.

Therefore, the big question is whether technological rationality, which in the shape of the global economy dominates the way of organization of the modern society, really ensure progress and development, or on the other hand, in such technological dominance can discern some totalitarian tendencies: reduction, fragmentarisation, instrumentalization and manipulation which therefore give different meanings to the term of progress and development, in one word globalization in general.

Keywords: *Philosophy, Universality, Globalization, Neoliberalism, Economics, Technological rationality.*

Sve veći otpor surovom neoliberalnom konceptu društva, posebno posljednje dvije decenije učinio je legitimnim ponovno razmatranje ideje socijalizma. Tendencije novog, ali sada u drugačijim uslovima globalnog porobljavanja svijeta postale su stvarnost koja, kao nikada do sada u ljudskoj istoriji nije bila tako apsolutna: ne postoji više nijedan aspekt čovjekovog života, uključujući čak i kritičku misao društva, koja nije postala ekonomska, merkantilna činjenica.

Ideja socijalizma je od svojih početaka nastupala kao stvarni emancipatorski pokret koji će političke ideje francuske revolucije o međusobnom bratstvu ljudi, njihovoj slobodi i jednakosti uspjeti da zaista realizuje tako što će, kao što su to mislili Karl Marks i Fridrih Engels, u dijalektičkom procesu otuđenja rada prepoznati i energičnom revolucionarnom praksom ukinuti odnose privatnog vlasništva kao temeljne odnose otuđenja i eksploatacije čovjeka od strane čovjeka. Ipak, sve komunističke revolucije nisu ni blizu dosegle ovu ideju socijalizma, jer su doduše ukinule odnose privatnog vlasništva, ali su na njihovom mjestu razvijale i izgradile nedemokratsku, neslobodnu, despotsku partijsko-političku tiraniju u rasponu od totalitarnog do autoritarnog modela vladanja društvom. Zbog toga se pad Berlinskog zida koji je označio epohalni slom etatističke i despotske ideje socijalizma shvatao kao oslobođenje i mogućnost brzog povratka u okrilje liberalnog kapitalizma, koji je zapravo, preko modela evropskih socijalnih država za mnoge imao značenje liberanog socijalizma, ili čak samog socijalizma. Međutim, veoma brzo liberalni kapitalizam je pokazao svoje neoliberalne konsekvence, ideju aposlutnog vladanja čovjekom i tenedenciju ukidanja svih stečenih prava na slobodu pojedinca,

naroda i država. Ukidanje stečenih sindikalnih prava brojnim reformama zakona o radu, učinile se da su i države koje su pripadale nekadašnjim velikim evropskim silama postale teški dužnici, pa sada izgledaju bespomoćno u svom prihvatanju globalne neoliberalne, bankarske dominacije svijetom. Princip unifikacije kao moćnog imperijalnog, neoliberalnog sredstva globalizacije, izmjena vrijednosnih uvjerenja, redefinicija ideje slobode, sve je to učinilo da je danas ponovo neophodno da govorimo o ideji socijalizma. Zbog toga mi je veoma drago da imam priliku da učestvujem na jednom ovakvom skupu koji tematizuje ideju socijalizma, jer je ona postavljena explicite. Prethodnih godina sam učestvovao na nekoliko skupova koji su posredno otvarali i mogućnost sadržajne diskusije o pitanjima socijalima, ali ovaj sarajevski je nedvosmisleno izrazio svoj teorijski zadatak, te otud on predstavlja još jedan dragocjen i hrabar iskorak u buđenju kritičke refleksije o sopstvenoj realnosti. Neki dijelovi ovog mog izlaganja koji su već su bili diskutovani, ali upravo što je pitanje o potrebi promišljenja ideje socijalizma neophodnost sadašnjosti, smatrao sam opravdanim da i u ovom izlaganju o filozofiji, socijalizmu i neoliberalizmu na njih ponegdje podsjetim.

Od francuske buržoaske revolucije ideja politike bila je uvijek zamišljena kao onaj prostor u kojem se načelno, na osnovu društvenog, odnosno političkog ili partijskog pluralizma donose bitne odluke o demokratskoj organizaciji društva slobodnih i jednakih ljudi. Ta ideja politike je bila utemeljujuća u vremenu nastanka i izgradnje građanskog društva, ali danas, nakon dva vijeka njenog oblikovanja, čini se da gotovo bez rezervi možemo konstatovati da je uvjerenje o tome da je politički pluralizam sam po sebi onaj koji može da

obezbjedi demokratske odnose, dakle slobodu i jednakost građana bila jedna istorijska iluzija.

Paradoks je u tome što politički, demokratski pluralizam današnjeg neoliberalnog kapitalizma ili globalizma ne samo da ne uspostavlja slobodu, već je štaviše postao prostor demokratske obmane društva i izvor totalitarnih društvenih odnosa. Naime, preciznije rečeno, paradoks je upravo u tome, što mi danas vidimo da politička vlast može biti demokratski izabrana, ali da sa druge strane mogu istovremeno da egzistiraju autoritarni ili totalitarni oblici društvene stvarnosti. I mada je Herbert Markuze već šezdesetih godina prošlog vijeka argumentovano pokazivao da se u razvijenom industrijskom društvu demokratija javlja kao najefikasniji sistem dominacije, te da prevladava "ugodna, uhodana, razumna demokratska nesloboda" (Markuze:1989:21), u to vrijeme je to više-manje shvatano samo kao teorijsko upozorenje kritičke teorije društva, ali danas je postalo očigledno da se više ne radi samo o zabrinutom ukazivanju na totalitarne tendencije, već o društvenoj, političkoj i kulturnoj stvarnosti koja živi ovu paradoksalnu Markuzeovu sintagmu demokratske neslobode, odnosno demokratije u funkciji neslobode.

Da li to znači da su političke ideje klasičnog liberalizma izgubile snagu odmjeravajući svoju ideju slobode sa ovom novom, prividno liberalnom političkom orijentacijom modernog društva, koja neskriveno podstiče razvoj suptilnih mehanizama pokornosti i surogata slobodnom kritičkom mišljenju? Da li se zbog toga, ili uprkos tim tendencijama može reći da danas već postoji i začetak teorije opravdanja ove koegzistencije totalitarizma i ciničnog shvatanja demokratije,

recimo u shvatanjima Isaije Berlina, koji je uvjeren da se može zamisliti sloboda u kojoj caruje nepravda? Konačno, da li se danas suočavamo sa nastajanjem jednog pervertiranog pojma pravde, zapravo neke vrste teorijskog ismijavanja ideje pravde kao liberalne zablude filozofije uma?

Iz ugla ove teorijske vizure, smatra se legitimnim da se sloboda može interpretirati i kao sloboda da se čini nepravda, pa otud za ovu argumenatciju proizlazi da ovaj novi pojam pravde zapravo pravdu redukuje na nešto pojedinačno, na odluku pojedinca da čini ili ne čini nešto pravedno. Nesumnjivo je tačno da svako donosi odluku o karakteru svoga činjenja, ali to je razlika u odluci a ne u slobodi, jer je sloboda da se čini nepravda daleko od svakog umnog poimanja slobode. Umni pojam slobode nije ništa isključivo pojedinačno, već je sadržan u onom što je bitno opšte, naime, pojedinačan je samo u odnosu prema egzistenciji slobode kao nečem opštem, i suštinski nikada nije izvan njega. To je i sadržina smisla one čuvene maksime: *da kada je ugrožen jedan oblik čovjekove slobode da je ugrožena i sloboda sama*. Iz svega ovoga proizlazi da neoliberalni pojam slobode ne prihvata više određenje slobode onako kako je ono položeno u temelje njegove, sopstvene građanske tradicije i dato u *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. Naime, u onom čuvenom četvrtom članu *Deklaracije* koji kazuje da se *sloboda sastoji u tome da svako može činiti što god hoće, samo ako nije na štetu drugima*, odnosno, šire interpretirano u značenju: *da je granica slobode data samo granicom slobode drugog čovjeka*, vidi se da sloboda ni tada nije mišljena samo kao stvar činjenja pojedinca, jer činjenica da sloboda ima svoju granicu u slobodi drugih pojedinaca pokazuje da je sloboda nešto opšte, jer ako

nije opšte onda je samovolja pojedinca, pravo da se prekorači pravo na slobodu drugog. Zbog toga i Hegel, posebno markantno u *Fenomenologiji duha* i *Filozofiji istorije* upozorava da sloboda nije puka samovolja da se čini šta god se hoće, već da je sloboda supstanca duha, njen smisao i najdublja suština uma. Iz tih razloga je svaka sloboda koja hoće da se poima kao sloboda, čak i onda kada čini nepravdu, samo samovolja, a u teorijskom smislu ova neoliberalna relativizacija slobode putem destruiranja pojma pravde može jedino da predstavlja ideološku pripremu javnosti za bezpogovorno nekritičko prihvatanje i odobravanje tlačiteljskih ekonomsko-političkih odluka.

Svakako, pitanje je: kako se to desilo da su epohalne humanističke ideje klasičnog liberalizma o slobodi i jednakosti ustuknule pred neoliberalnom praksom, odnosno kako je istovremeno moguć politički pluralizam, demokratski izborni i upravljački sistem i oblici totalitarnog društva, što je za političku ideju klasičnog liberalizma bilo nespojivo? Uistinu, klasični liberalizam je u praksi pokazao da je nespojivost o kojoj je riječ samo teorijske prirode, jer teorija građanskog društva nije načelno mogla zamisliti situaciju u kojoj društvo koje počiva na demokratskoj ideji slobode može proizvesti svoju suprotnost. U tom smislu je sasvim dovoljno podsjetiti se na istorijsku činjenicu da demokratska ideja, ideja klasičnog liberalizma nije mogla u jednom momentu da se suprotstavi totalitarnom konceptu nacionalsocijalizma i fašizma, koji je upravo proizašao iz njene građanske strukture. Ta bolna činjenica je lament liberalne inteligencije, nakon završetka drugog svjetskog rata, preokrenula u pravcu kritike novovjekovnog racionalizma i traganja za otklanjanjem onih

totalitarnih tendencija unutar poslijeratnog građanskog društva koje bi mogle ponovo da porode nacizam, pa se između ostalog odnosila i na filozofiju uma kao filozofiju liberalnog građanskog društva. Njen rezignirani ton još uvijek čujemo u onoj emfatičnoj rečenici Teodora Adorna: *da li je filozofija još uopšte moguća nakon Aušvica?* Ipak, pozivanje na ovu historijsku činjenicu izranjanja totalitarizma iz liberalnog demokratskog društva ne bi pružilo potpun odgovor na pitanje o tome kako savremeni neoliberalni demokratski sistem može da se naziva demokratskim i da istovremeno manje ili više prikriveno reprodukuje totalitarne odnose?

Totalitarnost o kojoj je riječ se prepoznaje po tendencijama opšte birokratizacije društva, svođenju kreativnosti samo na tehnološku kreativnost, zamjenom principa slobode kao *kritičkog* i *kreativnog* principa novovjekovne filozofije i uopšte klasičnih liberalističkih ideja sa idejom modernizacije. Modernizacija nije nikakva kreacija, naprotiv, ona je puka primjena gotovih rješenja. Od društava od kojih se traži modernizacija, zapravo se traži odustajanje od slobodnog promišljanja, pa je zbog toga ovaj birokratski i tehnokratski pojam modernizacije zapravo jedan nekritičan, ultimativan, kalkulativan pojam i kao takav suprotan principu slobode. Jednom rječju pojam modernizacije uspostavlja se dominacijom kalkulativnog birokratskog principa koji počiva na principu profita. I to u svemu: nauci, posebno društvenim naukama kao izvorištu kritičke misli, obrazovanju, bolonjskom formalizovanom i instrumentalizovanom konceptu univerziteta, umjetnosti kojoj ne treba nikakva misaonost, odnosno masovnoj, medijskoj celebrity kulturi koja svojom homogenizacijom, stereotipijom, nametljivom ispraznošću na

sebe preuzima zadatak nerefleksivnog, nekritičkog vaspitanja kao disciplinovanja nezadovoljnih masa, a osobito mladih ljudi. Opšte je mjesto teorije da birokratski ratio uvijek počiva na siromaštvu duha, te je otud ispraznost javnog, političkog ili kulturnog života samo posljedica ove birokratske dominacije nad cjelinom društvene strukture.

I kao što je novi oblik društvene stvarnosti transformisao sve temeljne pojmove klasičnog liberalizma, tako je u novom vremenu i sam pojam birokratije dobio nova značenja. Birokratija je tema koja se, za razliku od vremena od prije nekoliko decenija, gotovo više i ne razmatra, te izgleda da je još jedino prisutna u sociološko-politikološkim udžbenicima kao neka vrsta arhivske činjenice i izbljedjele kritičke tradicije na koju se više niko i ne poziva. O birokratiji se, dakle, rijetko govori, pa kada se i govori ne razmatra se kritički kao ranije, već se po pravilu poima u onom vrijednosno-neutralnom, veberovskom uvjerenju koje samo kazuje da je birokratija neophodna za racionalno funkcionisanje društva. U tom smislu pojam racionalnosti je jedino mišljen kao onaj koji je u funkciji opravdanja birokratskog, odnosno prikriveno totalitarnog koncepta društva. Zaista, Maks Veber je smatrao da je birokratska racionalnost data u njoj, birokratskoj mjeri koja treba da bude proračunata do krajnjih granica svojih mogućnosti, a to je za njega značilo isto što i ideja o poželjnoj birokratskoj efikasnosti. Međutim, Veberova ideja racionalne birokratije istovremeno previđa moguće negativne konsekvence, naime ne zapaža da princip kalkulativnosti na kraju ne može a da svaku ličnost ne redukuje na eksperta za neku određenu vrstu posla. Utoliko, i svi oni koji misle na tragu Vebera čini se, na kraju, moraju izvesti konsekvence ove

ideje i rezimirati da činjenica po kojoj birokratska racionalnost izvan ideje eksperta ne poznaje neku ličnost kao svestrano osposobljenu ličnost. Bez sumnje, neoliberalni koncept modernog društva prihvata ovo reduktivno značenje ličnosti u značenju ideje eksperta, a time ono sistemski ugrađuje poslušnost, tehnološku adaptabilnost i aplikativnost, odnosno postavlja surogat slobode na mjesto kritičke i kreativno shvaćene istinske slobode čovjeka.

Birokratija posredno ukidajući slobodu odlučivanja u gotovo svim važnim oblastima života, uistinu efikasno nameće sopstveni birokratski princip kao demokratski princip. Nažalost, više ne zvuči nestvarno činjenica da danas naučnim institucijama nije dovoljno sopstveno znanje o predmetu svoga rada, već je postalo neophodno steći i znanja koje u obliku proceduralnog imperativa jedino pruža zahtjevno birokratsko školovanje ili odgovarajući kurs u nekom "work shop-u". Uči se ne samo kako treba popunjavati bezbrojne formulare za dobivanje sredstava potrebnih nekom naučnom istraživanju, već je, štaviše, postalo obavezno i sticanje formularnih znanja kako bi se uopšte znala pronaći odgovarajuća adresa kod koje naučna institucija ili pojedinac može aplicirati. Kada je popunjavanje formulara postala nova nauka, tada nužno i demokratija mora postati nešto ceremonijalno, ritualna društvena igra formalizovanih kompetencija ili "statističko šarlatanstvo" (K. Rakovski). Već odavno postoje specijalizovane agencije koje posreduju između birokratskih zahtjeva raznoraznih fondova i interesa nauke i obrazovanja, jer je očigledno da naučne i obrazovne institucije, ukoliko bi se još bavile takvim birokratskim osposobljavanjem, na kraju ne bi imale prostora da se uopšte bave svojim primarnim

zadacima. Kada se radi o ovim pitanjima, čini se da je više nego uočljivo da neoliberalna proizvodnja demokratije kao suštinski proizvodnja birokratije čini, između ostalog, da nauka i univerzitet ne samo da više ne utiču na predmet svog naučnog istraživanja, već da im se svi više zatvaraju mogućnosti da bez birokratskog posredovanja pribavljaju sredstava za svoja istraživanja. To svakako ima za posljedicu uspostavljanja birokratske i tehnokratske strukture naučnih i obrazovnih institucija, u krajnjem i društva u cjelini.

U tom smislu se nauka, a filozofija i društvene nauke prije svega, danas nalaze na udaru neoliberalističkih zahtjeva za navodnom potrebom zbog koje ove nauke svoje biće treba da izobrazе shodno principima kalkulativnosti i prognostičnosti. Međutim, sasvim je jasno da se predmet filozofije i društvenih nauka uopšte ne može izjednačiti sa prirodno-naučnom stvarnošću, te da je svaki takav zahtjev zapravo zahtjev koji ukida kritičku, refleksivnu suštinu filozofskih (društvenih) nauka, jer ove nauke taj zahtjev ne mogu ispuniti a da ne upadnu u imitaciju metoda kvantifikacija prirodnih nauka, odnosno u obmanu i samoobmanu sopstvene naučnosti na način prirodno-naučne kvantifikacije i kalkulacije. Zbog toga su filozofija i društvene nauke danas, napuštajući ideju uma kao onoga što je opšte, napustile ne samo veliku ideju da pojedinac sebe razumijeva u onom što je opšte, već je u prvom redu filozofija misleći da tim gubitkom plaća grijeh racionalizma, odnosno onespokojavajuće konsekvence liberalizma u nacizmu i fašizmu, zapravo izgubila ono najdragocjenije, naime izgubila je kritičku refleksiju. Filozofija danas nije kritička, refleksivna ona je svojim najvećim dijelom postala prazna metodologija i ideološka metodika

neoliberalnog koncepta stvarnosti. Utoliko smo uvjereni da je kritika birokratizacije prvi neophodan korak istinske filozofske dekompozicije neoliberalizma i s njom povezanih tendencija novih oblika porobljavanja čovjeka koja ona danas nosi.

Zbog toga i ovom prilikom treba kazati da pitati o tome šta je filozofija, nikada nije značilo samo traganje za nekim, pogotovo ne jednoznačnim određenjem filozofije, već je uvijek iz problematizacije tog pitanja proizlazilo i određeno shvatanje kako temelja društvenog totaliteta, tako i teorijske osnove društvenih nauka u cjelini. Uistinu, pitanje o filozofiji je jedno izuzetno pitanje, jer ono nadilazi usko disciplinarno značenje koje se podrazumijeva u sličnim pitanjima o pojedinim društvenim naukama, jer pitanjem o filozofiji mi istovremeno pitamo i za temelj društvenih nauka uopšte. Filozofija je i nastala kao pitanje o cjelini, o onom što je prvo i noseće koje omogućava tu cjelinu, te se, upravo zbog toga, što je njeno biće dato jedino i samo u razumijevanju cjeline, ona i mogla pojaviti u značenju temeljne nauke za sve druge nauke.

Konačno i ideja Filozofskog fakulteta izrasta iz takvog uvjerenja da pojedinačne nauke mogu fragmentarnost svojih iskustava sagledati jedino u cjelini filozofskog promišljanja, odnosno da je istinu posebnosti njihovog saznanja moguće ostvariti samo u cjelini koja se uspostavlja filozofijom, pa da se zato do nje jedino i dopijeva razumijevanjem filozofske metode. Time što filozofija, filozofska metoda donosi cjelinu pojedinačnim naukama, sadržan je i razlog zašto ideja Filozofskog fakulteta pretpostavlja da upravo sa izučavanjem filozofije treba da započne studij svake pojedinačne nauke. Treba li kazati da se danas ova ideja čak i na samim

Filozofskim fakultetima zagubila i izgleda, tako temeljito zaboravila, kao da nikada nije ni postojala, pa da otud više i ne postoji jasna svijest zašto se ti fakulteti uopšte i nazivaju filozofskim?

To je i razlog zašto ni određenje filozofije u značenju uma kao totaliteta nije uvijek bilo neupitno, štaviše, danas se može reći da je tendencija redukcije filozofije - odnosno uma kao njenog teorijskog bića - na neku pragmatičnu, primijenjenu, uglavnom scijentistički zamišljenu djelatnost, već odavno postala dominantna interpretativna osnova u poimanju filozofije. Paradoksalno je da ova redukcija filozofskog pojma uma na nešto fragmentarno, formalno, instrumentalno, utilitarno – o čemu je već pomalo zaboravljena kritička teorija društva s pravom ukazivala – oblikovala i sliku temelja modernog društva koja više uopšte ne prepoznaje sopstvenu pretpostavku datu u ideji totaliteta uma, već naprotiv, sopstveni temelj poima samo iz apstraktnog principa ličnog interesa kao neke novopronađene suštine uma.

Princip novovjekovne racionalnosti, bez sumnje, nije danas više onaj isti princip, jer ni ratio, um nije više dat u značenju totaliteta kao temelja slobode građanskog društva. Moderni pojam uma je redukujući svoje značenje na pragmatični, utilitarni um ličnog interesa, u međuvremenu postao izraz identifikacije sa nezamislivo velikom moći tehnologije i s njom povezane logike dominacije. Zapravo, radi se o procesu koji je, s jedne strane, značenje novovjekovnog, klasičnog liberalističkog pojma racionalnosti uspio da redukuje na značenje neoliberalističkog principa tehnološke racionalnosti, a s druge, da nam pokaže da je proces razvoja

tehnološke racionalnosti upravo onaj koji je uspio da učini da je i sama "logika postala logika dominacije" (Markuze: 1989:123). Princip tehnološke racionalnosti se pojavljuje kao princip koji je rukovođen logikom dominacije, ali u osnovi princip tehnološke racionalnosti kao dominacije je zapravo u funkciji apstraktno postavljenog ličnog interesa. Pojam apstrakcije ličnog interesa je sadržan u činjenici da ličnost sopstveni interes jedino vidi kao ono što je uistinu umno, zapravo, konstituše sopstvenu ličnost apstrahovanjem od interesa cjeline, kao onoga što bi trebalo da predstavlja njen istinski umni interes. Tako ličnost svoju pragmatičnu, kalkulativnu suštinu predstavlja kao ono što je jedino umno, jer svoj interes može da izrazi samo kalkulacijom, zapravo empirijskom kalkulacijom za koju je lični interes jedino zainteresovan. Upravo zbog te činjenice da princip tehnološke racionalnosti jeste u funkciji kalkulativnog empirijskog ličnog interesa, to on nužno mora da i filozofiju, odnosno pojam uma na kojem počiva njeno biće, transformiše u neku empirijsku analizu, najčešće u neki lik analitičke filozofije, uistinu, u jednu koliko scijentističku toliko i neteorijsku praznu marljivost koja imitira empirijska istraživanja ili prirodnonaučne postupke.

Upravo zbog toga i može jasno da se vidi da je pogubnost ovog principa po razumijevanje bića filozofije i vice versa društvenih nauka uopšte, data u shvatanju da je istinsko saznanje uvijek utemeljeno u ličnom interesu, ili drugačije rečeno, da je istina saznanja isto što i lični interes. Međutim, budući da je empirijska korisnost isto ono što je i interes za ličnost, a da je, s druge strane, interes uvijek shvaćen kao ono što je kalkulativno, proračunljivo, i samo saznanje na kraju

uvijek mora da ima neki lik kvantifikacije, numeričke vrijednosti kojim kalkulacija uspostavlja stvarnost svoga interesa. Tako kalkulacija, prororačunljivost uvijek mora biti kvantifikacija kao neko određivanje stepena količine, i obrnuto, te je i filozofska metoda za ovu dominantnu svijest modernog društva ona koja, ukoliko ne iskazuje svoje rezultate kvantifikacijom i kalkulacijom, nije ni ono što može da se nazove naukom. Tako naučno saznanje postaje naučno samo ukoliko je prognostičko, koje može da proračunava, odnosno da predviđa, te se tako vidi da je pojam kalkulacije postao neka vrsta dodijeljenog imperativnog zadatka filozofiji i društvenim naukama u cjelini, naime zahtjeva da budu prognostičke, da izobrazu svoju metodu kao prognozu kvantifikacijom dobitka ili gubitka. To je i razlog zašto i filozofija, koja se ne "čuva da bude prazna metodologija" (Horkhajmer:1989:61), odnosno pristaje da kvantifikacijama oponaša empirijska prirodnonaučna istraživanja i njenu metodu, nužno za ova dominantna shvatanja modernog vremena postala nešto što u svojoj kalkulativnoj, prognostičkoj nekorisnosti i nepotrebnosti treba s podsmijehom odbaciti.

Filozofija tako sve više postaje nešto suvišno, svedeno na egzotičnost i depo tradicije od koje se ne traži, a niti se može ostvariti neka neposredna korist. Zaista i ne može, ali upravo u tome i jeste problem koji nam pokazuje jednu sasvim drugačiju sliku modernog svijeta u kojoj se zavodljivo tehnološko bogatstvo plaća sve dramatičnijim siromaštvom duha, njegovom nemisaonošću, homogenizacijom, stereotipijom, celebrity kulturom koja svojom nametljivom ispraznošću prijeti da postane globalna.

Upravo zbog toga što se duhu oduzima pravo na smisao koji nije samo dat u kalkulativnosti i utilitarnosti, to i dominirajući duh modernog vremena prezire filozofiju u onom njenom metafizičkom, spekulativnom, jednom rječju transcendentnom značenju. Razumije se, ovdje se ne radi o prihvatanju ili neprihvatanju neke filozofske ideje, već o samom teorijskom biću filozofije. Filozofija je za razliku od svih drugih nauka apsolutno teorijska moć ljudskog uma, ona izvan teorije nije filozofija, već eventualno može biti neka posebna naučna disciplina. Zato je svako promišljanje onoga što se u filozofiji ne može podvesti pod duh pragmatizma, utilitarizma, zapravo pod duh tehnološke racionalnosti modernog društva ujedno i ono što treba odbaciti, ili čak prezreti kao besmislicu. U osnovi, ovim se želi reći da je teorija koja nije u stanju da svoj predmet izrazi u liku neke kalkulacije besmislena i nepotrebna. To je i razlog zašto sa stanovišta kalkulativnog uma filozofija i društvene nauke uopšte moraju da ispune zahtjev da budu prognostičke, kalkulativne, po mogućnosti što više egzaktno empirijski prognostičke poput prirodnih nauka – da bi uopšte bile nauke, jer kalkulativnost ne vidi, a niti želi da vidi onu drugu duhovnu stvarnost čovjeka koja ne podliježe njenom shvatanju istine kao kalkulacije.

Otpor takvom shvatanju nauke koji je početkom XX vijeka imao značenje kritike naučnog pozitivizma, a u filozofiji bio predstavljen energičnim otporom svođenju filozofije na neku filozofiju nauke u prirodnonaučnom smislu te riječi, ne dešava se danas po prvi put. Ipak, otpor nametnutom zadatku svođenja društvenih nauka na neku prognostičku svrhu čini se nije više samo stvar uvida filozofije. Danas i ekonomska nauka sve više postavlja pitanje da li ekonomija uopšte treba da se

shvata kao prognostička nauka, jer ekonomska teorija, koja bi trebalo da postavi temelje ekonomskoj analizi kao empirijskoj ekonomskoj prognozi, uistinu nikada nije ni mogla da ispuni taj zadatak. Da li zbog toga treba protjerati teoriju, i ne nalazi li se upravo u toj činjenici onaj po naučnu misao najvažniji simptom krize modernog vremena, naime simptom koji je dat kako u redukciji filozofije na praktičnu aplikativnost, tako i konsekvencama te redukcije prepoznatljivim u procesu iščezavanja teorije u društvenim naukama? Ovo pitanje o značenju teorije u društvenim naukama je u svom snažnom polemičkom obliku već bilo postavljeno kod ekonomiste Karla Mengera i ono je, znano je, i izazvalo spor oko metode s početka XX vijeka. Naime, Menger je tvrdio da je njemačka ekonomska škola pomiješala istorijski i teorijski pristup, odnosno da je teorijski pristup utopila u istorijski, te da bi teorijske nauke trebalo da nam omogućе saznanje koje prevazilazi neposredno iskustvo. Menger pokazuje da su teorijska znanja samo prividno manje stroga nego znanja u prirodnim naukama, odnosno da "samo onaj ko ne ume da odvoji teorijsku od praktične nauke može da u nacionalnoj ekonomiji... vidi jednu praktičnu nauku" (Menger:2008:59) Zbog toga i ne treba da čudi ne samo zaborav ideje Filozofskog fakulteta, već isto tako, jer je povezano sa njom, i nestajanje teorijske osnove društvenih nauka. Poplava birokratske kvantifikacije, zapravo kvantofrenije i formalizacije svega i svačega na studijima društvenih nauka, ne bi li se po svaku cijenu u svemu zadovoljio princip kvantifikacije i kalkulacije znanja koji nas neprestano uvjerava da je to jedino istinsko znanje, dolazi kao logična posljedica, jer tamo gdje se uspješnost naučnog obrazovanja sagledava samo putem principa praktične kalkulativne koristi i nema mjesta

nepraktičnoj teoriji. Zato se danas teorija u društvenim naukama najčešće pretvara, ako se već nije potpuno i pretvorila u neku opštu istoriju nauke, pa se čini da je realna prijetnja da društvene nauke konačno postanu neke nauke bez teorije u kojoj bi samo puke katalogizacije ideja igrale ulogu teorije. Paradoks modernog društva je i u tome što nikada veće ulaganje u naučno obrazovanje nije imalo tako malo stvarno obrazovanih, pa se i tu vidi da brojnost i stvarna, a ne samo kalkulatívna uspješnost nisu isto.

Zbog toga je savim prirodno da i pitanje o tome šta je filozofija danas ono koje istovremeno pretpostavlja i nezaobilazno pitanje o tome šta je globalizacija ili neoliberalizam, što su zapravo dva komplementarna pojma cjelone naše stvranosti, jer iako globalizacija nije neko sasvim novo stanje ili tendencija modernog društva, ono omogućava da iz dominantnog pragmatičnog interpretiranja bića filozofije danas i njene uloge, odnosno poimanja društvenih nauka u njihovom neteorijskom liku jasnije razumijemo stvarnost koja se označava globalnom ili neoliberalnom.

Često se kaže da globalizacija nije jednoznačan pojam, ali u tome nije nevolja, jer ništa ne postoji jednoznačno, već je možda stvarno pitanje da li uopšte postoji teorija globalizacije. Kada se pitanje tako postavi, odmah našem uvidu proizlazi da nikakva teorija globalizacije ili neoliberalizma zapravo ne postoji, odnosno da postoje samo puke analize i pregledi različitih shvatanja globalizacije. Štaviše, ni sami autori ove ogromne literature o globalizaciji ne tvrde da stvaraju, a ni da analiziraju neku teoriju globalizacije. Ipak, možda je to sasvim razumljivo, jer društvo koje teoriju ne želi da vidi kao nauku,

pa čak ni kao pretpostavku nauke ukoliko ona nije konstituisana prema principima pragmatičnosti, utilitarnosti i kalkulativnosti, i nema stvarnu potrebu za nekom sopstvenom teorijom. Odsustvo potrebe za teorijom društva, sasvim prirodno se izražava kao odsustvo potrebe za bilo kakvom teorijom globalizacije, kao teorijom koja bi mogla ili trebala da pokaže temelj društvene globalizacije. Upravo ti razlozi neprijateljstva prema teoriji sugerišu da teorija globalizacije nikada neće ni postojati, jer kao što se vidi, tu nema, a niti se prepoznaje potreba za nekom teorijom, budući da ni globalizacija nije teorija, već empirijska imperijalna pragmatična logika dominacije i profita.

S obzirom na to da se nauka prema tim shvatanjima i dešava samo kao neka vrsta katalogizacije ideja, zapravo iscrpljuje se u jednoj beskonačnoj praznoj igri prebrojavanja i imenovanja srodnih shvatanja i njihovog prihvatanja ili odbijanja, to ni zagovornici globalizacije koje ti radovi/katalozi razvrstavaju kao: hiperglobaliste, transformacioniste itd. u nedogled, a ni oni koji se javljaju kao njihovi oponenti, kritičari globalizacije pa se ponekad nazivaju skepticima, uistinu svi jednako participiraju u nekom podrazumijevajućem, samorazumljivom shvatanju o nepotrebnosti svake teorije, pa tako i teorije globalizacije. Istina, neki autori kao Daglas Kelner (Kelner:2002:121) zavaljujući prihvatanju i promišljanju tradicije kritičke teorije društva, dotiču se mnogo ozbiljnije problematizacije globalizacije. Ipak, čini se uopšte gledajući, da upravo nedostatak teorijske osnove u toj ogromnoj literaturi o globalizaciji, koja pretenduje da bude naučna, bilo da je riječ o pobornicima ili kritičarima globalizacije, radi samo o drugačijem klasifikacionom pogledu,

a ne i nekoj osnovi sa koje bi se beskrajno nizanje osobina i ilustracija svega i svačega, što se misli da čini osobine globalizacije, mogla globalizacija stvarno razumjeti. Ponekad se i te ladice različito klasifikovanih orijentacije suočavaju sa nešto zahtjevnijim pitanjima, zapravo onim koji globalizaciju razmatraju u odnosu na ključne novovjekovne ideje: liberalizma, neoliberalizma, univerzalizacije, modernizacije, vesternizacije, deritorijalizacije itd, ali nikada te analize ne nadilaze deskriptivni empirijski nivo, jer kada i energično kritički odbacuju globalizaciju one nikada ne tematizuju pitanje teorije globalizacije, odnosno ova kritika globalizacije ne počiva na teorijskim osnovama, već je takođe utopljena u empirijski diskurs, u kojem je u najboljem slučaju ono teorijsko predstavljeno u liku deskriptivno-istorijskog.

Ipak, ono što se može zapaziti i što u krajnjoj liniji omogućava filozofsko, dakle teorijsko razumijevanje globalizacije, jeste da je klasični liberalizam uspio da na neki način još uvijek sačuva ideju uma, ratia kao pretpostavljenog temelja građanskog društva. Ta ideja je po našem mišljenju sačuvana u ideji tolerancije, dakle, ideji jednakog prava svih ljudi bez obzira na naciju, vjeru, rasu, pol itd, što je već sadržano u onom možda najuzvišenijem stavu građanskog društva: da je čovjek kao čovjek najviše biće za čovjeka. Tako su sloboda i individualnost koje se ističu kao temelji klasičnog liberalizma zapravo utemeljeni u ideji tolerancije. Zbog toga klasični liberalizam i prihvata minimalnu ulogu države, jer se tu država vidi kao garant tolerancije. Međutim, klasični liberalizam jednakost kao toleranciju ne vidi i u ekonomskoj sferi, pa je tako već od početka ekonomska racionalnost išla putem koji se morao sve više suprotstavljati liberalističkom

temelju društva. Zbog toga neoliberalizam predstavlja samo radikalizaciju ekonomske sfere liberalizma, jer mu državne granice koje klasični liberalizam smatra društveno neophodnim čuvarom tolerancije sada predstavljaju osnovnu smetnju u stvaranju većeg profita, pa zato i mora da zauzme strategiju u kojoj se u ime apstraktnih ljudskih prava proglašava ograničeni suverenitet država, odnosno stvara pravo spoljašnje intervencije u teritorijalni državni suverenitet i integritet. Globalizacija je zapravo isto što i neoliberalizam, jer se i u jednom i drugom slučaju pokazuje da mu je stvarna smetnja teritorijalna autonomija država. Stoga se i klasična osnova i vrijednosti demokratske građanske kao nacionalne države i moraju dovesti u pitanje, jer takve države postaju preuske za globalne potrebe kapitala. Tehnologija omogućava u velikoj mjeri nadteritorijalnu proizvodnju i protok kapitala, ali to neoliberalnom, globalističkom konceptu nije dovoljno, jer da bi postao imperijalno globalan mora da rekonstruiše cjelokupnu društvenu, dakle demokratsku osnovu na kojoj je izrastao.

U osnovi globalizacija se odvija kao istovremeno dvostruki proces: proces decentralizacije unutar pojedinih država i proces deterritorijalizacije svih država. Ta dva procesa su povezana, i to ne samo pretpostavljenim unapređenjem demokratije kojim se i jedan i drugi proces deklarativno rukovodi, već su i jedan i drugi proces u funkciji globalizacije. Decentralizacija prati zahtjev za deterritorijalizacijom, zapravo u ime demokratije ističe zahtjev za decentralizacijom državnih institucija. Međutim, decentralizacija nije automatski ono što doprinosi demokratizaciji, naprotiv, decentralizacija, lokalna samouprava se u većini slučajeva pokazala kao idealan prostor uzurpacije lokalnih moćnika, dakle više kao nedemokratsko

sredstvo koje se provodi u ime demokratije i koje, bivajući demokratska obmana razara jedinstvenu državnu teritorijalnu strukturu. Ideja da će ljudi u lokalnim ambijentima daleko lakše, bez uplitanja države rješavati svoje lokalne potrebe i probleme je u osnovi netačna, jer oni će bez sumnje probleme odmah registrovati, ali i iz toga automatski ne proizlazi da ih je moguće i lakše riješiti bez koncentrisane društvene moći države. Država i ima ulogu da učini da lokalni problemi, koji se lokalnim snagama ne mogu riješiti, budu bolje rješavani prema principima pravednosti, jednakosti, odnosno društvene, demokratske tolerancije. Zato je decentralizacija danas više postala proces državne refeudalizacije, jednoj rasipnog usitnjavanja koji sa stanovišta lokalnog i regionalnog državnu cjelinu nužno mora sve više da poima kao nedobronamjernog suparnika. Tako decentralizacija postaje isto što i lokalna birokratizacija, pa sada i birokratizacija pokazuje svoje tužno lice u naporu da sebe izrazi u nekom demokratskom liku u koji se, upravo iz ovih razloga, sve manje i manje vjeruje. Princip tolerancije kao princip jednakosti biva prvi na vidljivom udaru, pa iako se netolerancija i entropija zapaža samo kao neka individualna karakteristika, ona je zapravo opšti proces antagonizovanja decentralizovanih i birokratski atomizovanih lokalnih institucija. Takva država ne može da izdrži dezintegracionu strukturu koja lako postaje plijen nezasićenog nadteritorijalnog bankarskog sistema.

S druge strane, ako je decentralizacija termin koji je načelno orijentisan ka proširenju društvene osnove demokratije, to se deterritorijalizacija pokazuje kao stvarni cilj podržavanja decentralizacije, naime cilj stvaranja globalnog ekonomskog monopolisanog tržišta.

Sve je to promijenilo i percepciju demokratije, pa se možda može reći da nezadovoljstvo i nevjerica sa neoliberalnim, globalističkim shvatanjem demokratije ne samo da mijenja principe demokratije u pogledu principa jednakosti, već upravo uspostavljajući nejednakost država predstavlja i tendenciju novog kolonijalizma. Ipak, rješenje ne bi bilo u odbacivanju demokratije, i to ne samo iz onog razloga koji nam poručuje da ništa bolje ne znamo da postoji, već u ponovnom promišljanju onog dijela ratia građanskog društva koju je svoju ekonomsku sferu od početka izuzeo od tog istog demokratskog principa. Tako se opet vraćamo ideji socijalizma. Potreba njenog novog promišljanja je bez sumnje prvorazredni zadatak sadašnjosti.

Literatura:

- Markuze 1989: H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, V. Masleša – Svjetlost, Sarajevo.
- Horkhajmer 1989: M. Horkheimer, *Pomračenje uma*, V. Masleša – Svjetlost, Sarajevo.
- Menger 2008: K. Menger, *Istraživanja o metodi društvenih nauka, s posebnim osvrtom na političku ekonomiju*, JP Službeni glasnik, Beograd.
- Kelner 2002: Kellner, Douglas, *Theorizing Globalization*, Sociological Theorie, Vol. 20 Vol. 20, No. 3.

Haris Cerić

Strip u socijalizmu: Kapitalistički šund
ili edukativno štivo?

Sažetak

S obzirom na to da bi jedan sveobuhvatan pregled o mjestu stripa u svim bivšim socijalističkim režimima predstavljao istraživački poduhvat per se, poduhvat koji umnogome prevazilazi okvire jednoga teksta ove vrste, u ovome radu će se pokušati tek lapidarno predstaviti što je to karakteriziralo odnos socijalističkog establishmenta prema stripu u bivšoj Jugoslaviji u različitim razdobljima njenog postojanja. Strip je u bivšoj Jugoslaviji prešao put od osporavanog medija kapitalističke masovne kulture, preko prozelitističko-edukativnog štiva, sve do medija koji sasvim legitimno, u kreativnom i izražajnom smislu, stoji rame uz rame sa najvećim dometima tzv. visoke kulture.

Ključne riječi: *strip, socijalizam, Jugoslavija, edukacija, propaganda, masovna kultura, ideologija.*

Comics in Socialism: Capitalistic Pulp or Educational Literature?

Summary

Considering that making a comprehensive overview of the role of comics in all former socialist regimes would imply a research adventure per se, i.e. an adventure that largely goes beyond what was written in this text, this piece of work will try in a lapidary fashion to present relationship between the socialist establishment and comics in the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia throughout different periods of its existence. In the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the comics threaded its way through being characterized as disputed mass culture capitalistic media, over to proselyte educational literature, and finally to the media that completely legitimately, in creative and emphatic way, stands shoulder to shoulder with the greatest cultural achievements.

Key words: comics, socialism, Yugoslavia, education, propaganda, mass culture, ideology.

Mnogi teoretičari stripa suglasni su u tome da se zvaničnim rođenjem modernog stripa može smatrati 1896. godina, kada je na stranicama „New York Worlda“, novine u vlasništvu Josepha Pulitzera, objavljen The Yellow Kid autora Richarda Outcaulta. Moderni strip je, dakle, svoj život masovnog medija otpočeo u dnevnim novinama, gdje se nametnuo kao jedna specifična forma grafičko-narativnog izraza. Slijedeći iskorak u razvoju stripa dešavao se 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća, naročito od 1929. godine, kada se počinje štampati kao posebna sveska, nezavisno od novina¹. Da na ovim prostorima strip nije tako dramatično kaskao za pojavom i razvojem stripa u Americi i Evropi svjedoči činjenica da se upravo tih 20-ih i 30-ih godina u Beogradu i Zagrebu, kao najvećim kulturnim i izdavačkim centrima, strip počinje redovno pojavljivati u dnevnoj i nedjeljnoj štampi, a javljaju se čak i prvi stripčasopisi u kojima se pored uvoznih stripova objavljuju i radovi domaćih autora². Može se, dakle,

¹ Za jedan sažet i informativan pregled povijesnog razvoja stripa vidjeti više u Cerić (2013), str. 33 – 49., a za iscrpnije prikaze povijesti stripa vidjeti u: Tomić (1985; 2003); Draginčić i Zupan (1986); Munitić (2006); Duncan i Smith (2009); Kunzle (1973; 2009).

² Zanimljivo je pomenuti da se su “priče u slikama”, svojevrsne preteče modernog stripa, pojavile na ovim prostorima još šezdesetih godina devetnaestog stoljeća u prvim šaljivim i satiričnim časopisima, kao što su “Mesečar” i “Komarac”(Novi Sad, 1860), “Podravski jež” (Varaždin, 1860), a svakako su, u pogledu doprinosa u razvoju stripa, najznačajniji časopisi koje je pokretao i uređivao Jovan Jovanović Zmaj: „Zmaj“ (1886), „Čika Jovin list“ (1880) i „Neven“ (1885). Što se tiče pojave stripa 20-ih i 30-ih godina, pomenimo zagrebački humoristično-satirički list „Kopriva“, pokrenut 1906. godine, čije je vanredno izdanje iz 1924. godine donijelo strip „Max i Moritz“ velikana njemačkog humora i satire Wilhelma Buscha, te beogradski dnevnik „Politika“, koji u svome dodatku za djecu iz januara 1930. godine uvodi Diznijeve stripove. Po uzoru na „Politiku“, početkom 30-ih, čitav niz dnevnih novina, kao što su „Vreme“, „Hrvatski dnevnik“, „Jutarnji list“, „Novosti“, „Ilustrovani list nedelja“ i drugi, uvode dodatke u kojima izlaze

zaključiti da je strip u prijeratnoj Jugoslaviji već bio dosegao jedan pristojan nivo razvoja i popularnosti. A da je postojao svojevrsan kontinuitet strip-izdavaštva i u ratnim uvjetima govore i neki primjeri upotrebe stripa u ideološko-propagandne, ali i u edukativne svrhe, u partizanskoj štampi. Kao primjer takvoga stripa pomenimo strip *Ćira i Mira – dvoje hrabrih pionira*, koji su kreirali književnik Branko Ćopić i karikaturista Ivo Kušanić, krajem 1943. godine za za list “Mi mladi” (Slika 1).

Slika 1. Ćira i Mira – prvi antifašistički strip

Međutim, nakon okončanja Drugog svjetskog rata, prelaskom u socijalističko društveno uređenje zemlje, pod direktivom najviših državnih organa, strip se prokazuje kao proizvod kapitalističke masovne kulture, te ga se isprva osporava i potiskuje. Kako navodi Bakić (1998) “jedno od

stripovi. Neki od prvih strip-časopisa, pokrenutih 30-ih godina su beogradski „Strip“ i „Crtani film“, te zagrebačko „Oko“.

O svemu ovome opširnije vidjeti u izvrsnim studijama: Draginčić, S. i Zupan, Z. (1986). *Istorija Jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad: Forum - Marketprint., te Aljinović, R. i Novaković, M. (2012). *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripforum.

općih mjesta socijalističkih sistema bilo je odbacivanje 'trule kapitalističke' masovne kulture, a strip je spadao u proizvode koji mogu da zavedu i iskvare zdravu socijalističku omladinu. Otuda i gotovo potpuno nepoznavanje priče u slikama iza gvozdene zavjese. Jugoslavija je po tom pitanju bila izuzetak koji potvrđuje pravilo jer je, vjerovatno radi dokazivanja otvorenosti sistema, imala blaži stav prema ovom štivu mada su i ovdje često počinjali 'sveti ratovi' protiv zapadnjačkog šunda i kiča u kojima je strip bio poslovično omiljena meta". Moglo bi se reći da se odnos prema stripu u Jugoslaviji podudara sa odnosom Jugoslavije i istočnih zemalja tih godina. Tako Macan (2007) zaključuje: "Strip, kojeg u Sovjetskom savezu nema, napada se (za razliku od filma, 'najvažnije umjetnosti' po Lenjinu, kojeg je u Sovjetskom savezu bilo i za kojeg je dekretom iz 1944. jugoslovenska država preuzela inicijativu i odgovornost). Ostaje nepoćudan kroz čitav period veze Jugoslavije i SSSR-a, kroz službeni raskid 1948. i razdoblje očekivanja pomirenja. 1950., kada je postalo jasno da je raskid sa SSSR-om definitivn i kada se Jugoslavija naginje Zapadu, počinju se pojavljivati karikature i stripovi s napadom na Staljina i čitav istočni blok, a strip koji je početkom te godine provirio sve hrabrije zauzima tiskani prostor".

U gotovo svim prikazima razvoja stripa u poslijeratnoj Jugoslaviji (Ivkov, 1995; Macan, 2007; Aljinović, 2009), kao ilustracija tadašnjeg stava vlasti spram stripa, navodi se pogromaški tekst "Crnoberzijanska erzac-roba na književnom tržištu" potpisan inicijalima J.P, objavljen u službenom glasilu Komunističke partije Jugoslavije, dnevniku "Borba" broj 4 (subota 5. januara 1946. str. 2 i 3). Kako navodi Aljinović

(2009), iza inicijala J.P. krio se Jovan Popović, „jedan od vodećih partijskih ideologa, koji je još tridesetih godina u NIN-u i Našoj stvarnosti napadao strip kao 'kapitalističko iznašašaće' i 'pojavu masovnog trovanja djece u najosjetljivijim godinama“⁴. Evo šta je Popović, između ostalog, u pomenutom tekstu pisao o stripu:

„Stripovana 'literatura' pokazala se i u našoj novoj narodnoj državi kao vrlo uporan korov, koji se ponovo pomalja i pošto je iščupan, a njegovi plantažeri pokazali su se vrlo drski crnoberzijanci. U našoj javnosti već je ukazivano na otrovnost tog narkotičkog droga, čak se sa stripovanom pričom 'Tri ugursuza za vrijeme okupacije' pozabavio i Okružni narodni sud u Beogradu, izrekavši pravilnu presudu. No strip time nije sišao s dnevnog reda, ni s prodavačkih tezgi. Industrijalci i proturivači stripa dovijaju se da pod novim etiketama i s novim 'sadržajem' prokrijumčare svoj specijalitet, - tako da ustvari iza imenovanih 'odgovornih' izdavača naziremo čitav anonimni koncern, koji kalkulišući dobit već predviđa i eventualni gubitak zbog zabrane. No, što je možda još najvažnije, ta crnoberzijanska erzacropa još nije naišla na organizovani otpor a njeni fabrikanti na svjesni bojkot, na kakav u narodnoj državi treba da naiđe svaka crnoberzijanska rabota, pogotovu kad se radi o otrovnoj robi. Čak ima urednika i ozbiljnih, narodno-frontovskih listova, koji smatraju da strip treba tolerisati i podržavati, jer 'publika je navikla na strip“.

Dalje u članku Popović kvalificira strip kao „sredstvo sistematskog zaglupljivanja narodnih masa“, smatra kako stripovi koji su nastali prema književnim predlošcima predstavljaju „kriminal, falsifikat književnosti i trovanje

čitalaca, napad na intelekt i na duh“, kako „ništa nije čudovišnije nego narodna poezija u stripu“ te kako „otadžbinski rat i oslobodilačka borba naših naroda ne smiju biti poganjeni stripom“.

Po svome gorljivom napadu na stripove kao štivu koje loše odgojno utiče na djecu, Popović predstavlja svojevrsan pandan jednom od najpoznatijih protivnika stripa u SAD-u – Fredericu Werthamu. Zanimljivo je primjetiti da se poznata Werthamova knjiga *Seduction of the Innocent* (Zavođenje nevinih), u kojoj je iznio tezu kako stripovi snažno utiču na pojavu mladalačke delinkvencije, pojavila tek 1954. godine, dok je Popović, kako vidimo, još 30-ih godina prošlog stoljeća ukazivao na štetnost stripova, a svoju, u prvom redu, ideološku kritiku stripa krunisao pomenutim člankom iz 1946. godine.

Nedugo nakon Popovićevog članka u „Borbi“ pojavljuje se u omladinskom listu "Mladost" (broj 1-2 iz 1946., str. 84 - 86) tekst Zorana Mišića "Stripliteratura na tržištu", u kojem se on pridružuje Popovićevim ocjenama o stripu te zaključuje da je „potrebno spriječiti da kroz strip i sve druge prošle i buduće oblike takve razorne djelatnosti ponovo dođu do izražaja trgovci narodnom kulturom, koji su bili jedan od oslonaca nenarodnih režima“. Kako navodi Ivkov (1995), „Mišićevi pozivi na djelanje protiv kontrabande tvrdnjama da je 'naša omladina umnogome doprinjela da se stvore oni uslovi pod kojima će stripovana književnost nestati sa tržišta' i 'u FNRJ omladina je stekla pravo da traži da se ne dozvoli dalji protivomladinski i protivnarodni rad tih izdavača i stvaralaca strip-literature' vjerovatno bi bili isto što i smrt streljanjem ondašnjoj 'devetoj umjetnosti', da nekim slučajem, ko zna u

kakvom raspoloženju, nije u nekoliko redova amnestirao Diznijeve junake koji 'daju poticaja fantaziranju djece i izazivaju poetske efekte'.“ Upravo će se, početkom 50-ih godina kada se, kako je već pomenuto, nakon raskida Jugoslavije sa SSSR-om, počinje nanovo otvarati prostor za objavljivanje stripova, Diznijevi stripovi među prvima pojaviti na Jugoslovenskom tržištu.³

Nakon svojevrsne rehabilitacije stripa u socijalističkoj Jugoslaviji 50-ih godina prošlog stoljeća, slijedeći ključni momenti za njegov daljnji razvoj vezuju se za njegovo pojavljivanje u dječijoj i omladinskoj štampi. Tako se, kad je posrijedi domaća strip-produkcija, u dječijim listovima, od „Kekeca“ i „Dečjih novina“ do „Nevena“ i „Malih novina“, odnosno specijaliziranim strip izdanjima kao što su edicije „Nikad robom“ i „Zlatni kliker“, počinju, krajem 50-ih i početkom 60-ih godina, javljati stripovi inspirirani Narodnooslobodilačkom borbom. Kako navodi Bakić (2012), stripovi takve tematike najšire se mogu podijeliti u podgrupe „partizanski strip“ i „strip o ilegalcima“ mada ima i stripova koji „miješaju“ obje podgrupe. Ovi stripovi imali su prevashodno odgojnu, ali i propagandnu funkciju – baštinjenje tekovina slavne narodnooslobodilačke borbe i jačanje socijalističkog morala. U tom smislu, zanimljiva je činjenica (i svojevrsan paradoks) da je tvorac *Mirka i Slavka* (Slika 2), jednog od najpopularnijih strip-serijala toga žanra, Desimir Žižović Buin u Drugom svjetskom ratu služio u četnicima i to pri jedinici Draže Mihajlovića.

³ Obnovljeni "Politikin zabavnik" 5. januara 1952. godine među prvima će ponovo vratiti Diznijeve stripove na svoje stranice. Opširnije o strip izdavaštvu 50-ih godina vidjeti u: Ivkov (1995) i Macan (2007).

Slika 2. Mirko i Slavko – heroji partizanskog stripa

Pored domaće strip-produkcije, 60-ih godina, uočljivo je pokretanje većeg broja strip edicija koje su objavljivale uvozne stripove. Novosadski „Dnevnik“ pokreće poznate edicije „Zlatna serija“ i „Lunov Magnus strip“ u kojima objavljuju, uglavnom, italijanske stripove western tematike (poznate Bonelli stripove – Zagor, Tex Willer, Veliki Blek, Komandant Mark itd.), „Forum“ iz Novog Sada pokreće „Stripoteku“, jedan od najrepektabilnijih i najdugovječnijih strip-magazina na ovim prostorima, koji, uglavnom, promovira francusko-belgijsku školu stripa, u Zagrebu su pokrenuti „Super strip biblioteka“, „Cak“, „Zov“, „BIS“, itd.

Značajan zamajac stripu dala je i omladinska štampa na čijim se stranicama 70-ih godina počinju objavljivati stripovi mladih autora inspiriranih američkim underground stripom s kraja 60-ih. Upravo se u okrilju omladinske štampe etablirala jedna autentična i jedinstvena umjetnička grupa strip autora s

područja bivše Jugoslavije poznata pod nazivom „Novi kvadrat“.⁴⁴ Kako navodi Tucakov (2000), „tek od 1976. godine i okupljanja grupe autora, izrazito istaknutih stvaralačkih individualnosti, ali i dovoljno promišljene akcije zajedničkog istupanja kao umjetničke grupe 'Novog kvadrata' iz temelja ruši dotadašnje duboko ukorijenjene konvencije koje su vladale u stripu kod nas, postavlja pitanja, izaziva polemike na širokom kulturološkom nivou i, najzad pruža mogućnost oživljavanja domaće strip-scene na teritoriji čitave Jugoslavije“. Činjenica da su omladinske listove koje je imala svaka republika izdavali Savez socijalističke omladine Jugoslavije („Mladost“), odnosno republički savezi socijalističke omladine („Polet“- Hrvatska, „Mladina“- Slovenija, „Naši dani“- Bosna i Hercegovina, „Omladinske novine“- Srbija, „Mlad borec“- Makedonija), govori o odmaku od dotadašnjih ideoloških odbacivanja stripa kao kapitalističkog šund proizvoda te liberaliziranom odnosu socijalističkog establishmenta prema stripu. Da se strip počinje doživljavati kao ozbiljan kulturni fenomen, ravnopravan sa drugim vidovima umjetnosti koje pripadaju tzv. visokoj kulturi, svjedoči i pojava jedne specijalizirane revije za istoriju i teoriju stripa i svih medija koji se izražavaju grafičkim putem – „Pegaza“, koji izlazi od 1974. do 1991. godine, te pokretanje prvog Salona Jugoslovenskog stripa u Vinkovcima 1984. godine. Te iste godine sarajevski strip-magazin „Strip art“, koji je osnovao i uređivao Ervin Rustemagić (danas jedan od vodećih svjetskih strip-agenata), dobija prestižnu nagradu „Yellow Kid“ za

⁴⁴ Okosnicu „Novog kvadrata“ činili su Mirko Ilić, Igor Kordej, Radovan Devlić, Krešimir Zimonić, Ninoslav Kunc, Emir Mešić i Joško Marušić.

najbolju svjetsku strip-reviju, koja je svojevrsni stripovski pandan filmskoj nagradi Oscar (Slika 3).

Slika 3. Strip art – najbolja strip-revija u svijetu za 1984. godinu

Međutim, bez obzira na evidentno liberaliziran stav sistema prema stripu, on, kao uostalom i drugi vidovi umjetnosti (književnost, likovna djela, film, muzika), nije bio pošteđen cenzure. Primjera cenzure u stripu u bivšoj Jugoslaviji ima mnogo, ali je možda najeklatantniji onaj u stripu Alan Ford, u kojemu su socijalistički cenzori radili

intervencije kako na crtežu tako i na tekstu, ili su po potrebi izbacivali cijele kadrove i stranice, ili čak preskakali cijele epizode (Slika 4). Razlog tome je, kako objašnjava Džamić (2012), što je Alan Ford „satirična kritika kapitalizma“, ali je u isto vrijeme i kritika komunizma, odnosno „svakog nekompetentnog, autoritarnog i propagandističkog društvenog uređenja“.

Slika 4. Primjer cenzure u stripu Alan Ford: U epizodi "Traži se Alex Barry", na stranici 29, prectana je slika na zidu. U originalu je to slika Hitlera ispod koje je zapaljena svijeća s vjenčićem i piše: "Allo zio Adolfo" (*Stricu Adolfu*), a u hrvatskoj verziji je umjesto toga nacrtana raketa i to prilično loše, kao i cigle što su doctane da bi se izbrisala svijeća i vjenčić. (http://skab612.com/AlanFord/af_cenzura.html)

Strip u socijalističkoj Jugoslaviji nikada nije bio dijelom školskih nastavnih planova i programa. Štoviše, i u vrijeme kada je doživljavao intenzivan razvoj, kako u pogledu izdavaštva tako i u smislu stjecanja kulturnog legitimiteta, odgojno-obrazovni potencijal stripa je bio sistematski ignoriran od strane nastavnika i roditelja. U tekstu *Kako i kada strip može biti opasan*, objavljenom u beogradskim „Večernjim

novostima“ iz 1977. godine u dva nastavka, Gordana Brajović navodi kako pedagozi i sociolozi tvrde da „štampan na rotopapiru, zamrljanih slova, pomješanih boja, nekonstruisanih dijaloga, nenadahnutih junaka, dramaturški nevještih zapleta, krcati nasiljem, snagatorstvom, agresivnošću, ponekad i s nenametljivim, ali prisutnim ukusom propagande, strip itekako može imati štetne posljedice na psihu djeteta“, da ljekari smatraju kako strip predstavlja „atak na vid“, te da je „potrebna šira društvena akcija u kojoj bi škola i roditelji odigrali veliku ulogu kako bi se stripu dalo zasluženo mjesto“. Bez obzira na to, strip je uvijek nalazio put do djece koja su ga rado čitala i kojima je počesto predstavljao neformalno odgojno-obrazovno sredstvo i izvor saznanja koji je obogaćivao njihovu spoznaju, formirao njihov estetski ukus, ali i utjecao na njihovo moralno oblikovanje.

Na koncu, ako bi se, u najkraćem, trebao sumirati odnos socijalističkog režima prema stripu u bivšoj Jugoslaviji u različitim razdobljima njenog postojanja, onda je to moguće predstaviti kroz slijedeće faze: 1) prisutnost stripa u prijeratnoj štampi; 2) anatemisanje stripa kao produkta zapadnjačke ideologije; 3) rehabilitacija stripa posredstvom dječije i omladinske štampe; i 4) zamah stripa u kreativnom i izdavačkom smislu te stjecanje kulturnog legitimiteta.

Literatura:

- Aljinović, R. (2009). *Kronika jednog preuranjenog starta*, Strip revija, br. 2, Stripforum, Zagreb, prosinac 2009.
- Aljinović, R. i Novaković, M. (2012). *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripforum.
- Bakić, I. (1998). *Strip iza zavese*, Košava, br. 36., Vršac, jun 1998.
- Bakić, I. (2012). *Povratak zaboravljene strip istorije, Prikaz strip albuma „Večernja akcija“*; izdavač Rosencrantz, 2012.
<http://www.rosencrantz.rs/mediji/dnevnik-ostrip-albumu-vecernja-akcija>
- Brajović, G. (1977). *Kako i kada strip može biti opasan (2) Atak na vid*, Večernje novosti, utorak, 20. septembar 1977.
- Brajović, G. (1977). *Kako i kada strip može biti opasan? Junak pod jorganom*, Večernje novosti, ponedjeljak, 19. septembar 1977.
- Cerić, H. (2013). *Skandalon u oblačićima: Kako koristiti strip u nastavi?* Sarajevo: CNS.
- Draginčić, S. i Zupan, Z. (1986). *Istorija Jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad: Forum - Marketprint.
- Duncan, R. & Smith, M. J. (2009). *The Power of Comics: History, Form and Culture*. New York-London: Continuum.
- Džamić, L. (2012). *Cvjećarnica u kući cvijeca: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda*. Zagreb/Smederevo: Naklada Jesenski i Turk/Heliks.

- Ivkov, S. (1995). *60 godina stripa u Srbiji (1935-1995)* – monografija izložbe otvorene 24. februara 1995. Subotica: Galerija Likovni susret.
- J. P. (Jovan Popović) (1946). *Crnoberzijanska erzac-roba na književnom tržištu*, Borba, broj 4, subota, 5. januara 1946.
- Kunzle, D. (1973). *The early comic strip: Narrative strips and picture stories in the European broadsheet from c.1450 to 1825*. Berkeley: University of California Press.
- Kunzle, D. (2009). *Rodolphe Töpffer: Father of the Comic Strip*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Macan, D. (2007). *Hrvatski strip 1945.-54.* Zagreb: Mentor.
- Mišić, Z. (1946). *Stripliteratura na tržištu*, Mladost, broj 1-2, 1946.
- Munitić, R. (2006). *Deveta umetnost, strip*. Beograd: Mont Image i Fakultet primenjenih umetnosti (Primenjena grafika).
- Tomić, S. (1985). *Strip, poreklo i značaj*. Novi Sad: Marketprint.
- Tomić, S. (2003). *Do visina Olimpa*. Novi Sad: Forum - Marketprint.
- Tucakov, A. (2000). *Strip u Srbiji 1975-1995*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Džana Rahimić-Bužo

Socijalizam i svijet tehnike

Sažetak

Cilj razmatranja u ovom radu nije predstavljanje socijalizma niti kao ideje apsolutnog uspjeha, s jedne strane, niti kao ideje apsolutnog neuspjeha, s druge strane, kao ni zauzimanje pozicije sa koje se postavke socijalizma zagovaraju ili opovrgavaju. Kao i svaka ideja, tako i ideja socijalizma ima svoje pobjede i svoje poraze, a prirodnim slijedom stvari čovjekova dimenzija uvijek slavi ideju pobjede. Dakle, cilj ovoga razmatranje jeste skromni pokušaj sagledavanja principa i značaja socijalizma za pokušaj tumačenja i razumijevanja principa i težnji tehnike i vladajućeg svijeta tehnike. Važno je istaći da se ovdje pod pojmom svijet tehnike ne misli tehnika iz oblasti naše svakodnevnice u kojoj su tehnički uređaji sredstva bez kojih je današnjem čovjeku život skoro nezamisliv, već se pitanje o svijetu tehnike razumijeva hajdegerovski, što će reći pitanje o tehnici i o takvom svijetu tiče se onoga što je, uslovno rečeno, „s one strane“ oblasti koja se u pogledu onoga koji oblast posmatra, posmatraču, najprije pokazuje, to jeste onoga što je po prirodi stvari prvo (prvo u smislu značaja našeg bivstvovanja).

Ključne riječi: *socijalizam i oslobađanje, techne, tehnika, svijet, metafizika, bivstvovanje i proizvodnje.*

Socialism And World Techniques

Summary

The aim of primary considerations in this paper is not the presentation of socialism even as the idea of absolute success, on the one hand, neither as the idea of absolute failure, on the other hand, as well as not taking a position with which the advocate of socialism or deny same. As any other idea, the idea of socialism has its victories as well as its defeats, and taking into consideration the natural progression of human dimension always celebrated the idea of victory. Therefore, the aim of this review is a modest attempt at an overview of the principles and character of socialism to attempt interpretation and understanding of the principles and aspirations of the art and the reigning world techniques. It is of paramount importance to point out here that the term does not mean the world of technology systems in the field of our everyday life in which technical devices means without which the contemporary man lives almost unthinkable, but the question about the world of the art shall be understood in the light of Heideggerian, that is a question of technique and of such a world refers to what is, so to speak, "the other side" area that is in terms of the area of observe, observer, he demonstrates, this is what is the nature of things first (first in terms of the significance of our existence).

Keywords: socialism and liberation, techno, technology, world, metaphysics, existence and producing.

Biti što bliže cilju postavljenom u ovom pisanju znači razmatrati temeljne odrednice socijalizma i svijeta tehnike. Mišljenje o ideji socijalizma usmjerava na mišljenje o odredbama socijalističke perspektive društva u vrijeme Marxa. Te odredbe uslovljene su karakterom kapitalizma, s toga socijalizam ostaje ono što stoji nasuprot, suprosvavlja se kapitalizmu čije je oličenje obespravljeno radničke klase.

„Socijalizam – komunizam, kao humanistički naturalizam, polazi od svijesti i stiže do svijesti koja ga prevazilazi. Zar nismo vidjeli kako Marks piše da socijalizam „počinje od teorijski i praktički osjetilne čovjekove svijesti i od prirode shvaćenih kao bitak?“ Komunizam, dakle, polazi od teorijske i praktične svijesti, i od čovjekove samosvijesti, one svijesti koja je u principu epifenomenalna. Svijest jeste i ostaje ispred realne situacije.“¹

Na tom tragu socijalizam se može smatrati rješenjem postojećih historijskih protivriječnosti. Socijalizam definiraju ciljevi i zadaci socijalističke revolucije koje Marx i Engels vide u smislu ekonomskog i političkog oslobađanja radničke klase.

Nameće se postavljanje pitanja da li su ciljevi za koje se borila radnička klasa u ime socijalizma (XIX stoljeća) ostvarivi u kapitalistički nerazvijenim zemljama jednako kao i u kapitalistički najrazvijenim zemljama? Da li su ovi ciljevi najviše ostvarivani u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama?

¹ Kostas Akselos, *Marks mislilac tehnike*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986., str.282.

Pitanje koje je aktualno i danas jednako kao što je to bilo i u Marxovo vrijeme jeste pitanje *otuđenja čovjeka*. Da li je danas pitanje otuđenja čovjeka neraskidivo vezano za napredak tehnike koje se ogleda u otuđenju čovjeka od čovjeka, kao i u drugačijem razumijevanju svijeta i smisla čovjekovog egzistiranja. Rješavanje fundamentalnih problema čovjeka pripada socijalističkom društvenom sistemu, bitno pod uslovom da to nije samo perspektiva ekonomskog i tehničkog prosperiteta, već zbog toga što se socijalistički društveni sistem (za razliku od kapitalističkog) zasniva na vrijednijim humanističkim i moralnim načelima na osnovu kojih je moguće radikalnije rješavanje fundamentalnih problema čovjeka. U rješavanju ovih problema može se pronaći poveznica između problema koji su nastali ekonomskim i tehničkim utjecajima i problema koji su nastali prekidom razumijevanja tehnike iz njenog izvornog značenja, tj tehnica, u razumijevanju biti tehnike, a dalje i korištenja istom. Ako socijalizam pozicioniramo kao humanističko društvo, onda to ne smije značiti da on predstavlja samo spoljašnju stranu oslobađanja čovjeka, već je njegova nužna specifičnost u ovakvom pozicioniranju, u tome što oslobađanje čovjeka zaista treba da stigne do samog čovjeka. Suprotnost ovakvom oslobađanju svakako da je otuđenje čovjeka, zaborav koji vodi opasnosti pod imenom dehumanizacija i depersonalizacija. Savremeno društvo, koje je zasnovano na tehničkoj civilizaciji, svojim zahtjevima za veću i jaču organizaciju svih formi društvenog života i djelatnosti, sa sobom nosi takvu vrstu opasnosti. Socijalističko društvo razumijeva se kao društvo koje će se suprostaviti tim opasnostima što je moguće postići samo afirmacijom čovjeka kao onoga što je najveća društvena vrijednost.

Važno je analizirati otuđenje čovjeka kao i aspekte tog analiziranja. Marxova analizira *otuđenje čovjeka* obuhvata stanovišta ekonomskog i sociološkog, kako i sa antropološkog. Čovjek se otuđuje jednako u radnom procesu i od drugog čovjeka kao i od ljudske prirode. Ova otuđenja ogledaju, tj rezultati ovih otuđenja, se u tome da je rad prestao da bude osnovna ljudska potreba, da čovjek gubi osjećaj za drugim čovjekom te da se njegove univerzalne potrebe svode na potrebu održavanja fizičke egzistencije. Niz je objašnjenja otuđenja čovjeka spoljašnjih okolnosti u koje se ubrajaju društveno-ekonomske i političke okolnosti, a koje ne podrazumijevaju unutrašnja otuđenja u koja se ubraja čovjekova priroda, koja su zasnovana na socijalističkoj pretpostavci da je čovjek kao *prazan lista papira na koji društvo i kultura upisuju svoj tekst*, zatim i Marxovo određenje da je čovjek *sveukupnost društvenih odnosa*. Otuđenje nije samo društveni fenomen pa se mora analizirati i sa antropološkog i psihološkog stanovišta, kao ljudski fenomen. Čovjek svoju okolinu doživljava, on je ne odražava s toga otuđenje nije u sferi prirodno prihvatljivog stanja. Zbog toga se Marx protivio tome što uprošćava kompleksnost ljudske prirode i tako svodi čovjeka na njegovu jednu dimenziju te stavlja u drugi kontekst njegove probleme i orijentaciju jer gleda s pozicije bića kome je fizička egzistencija osnovni problem i orijentacija. Ono što socijalizam treba da omogući jeste ono što Marx određuje kao suštinsku ljudsku potrebu, to jeste da omogući rad, zbog toga što se radom čovjek objektivno potvrđuje kao ljudsko biće i kroz rad (subjektivno) doživljava ljudsku ličnost.

Rad kao kreativna djelatnost fundamentalna je potreba čovjeka da mijenja okolinu i svijet u kojem egzistira. Marx je definirao rad kao *specifikum ljudske egzistencije*, to otkriva njegovo shvatanje čovjeka kao mnogodimenzijalnog, a da bi čovjek takvu prirodu i dimenziju razvijao put razvijanja, životni put, ne smije biti uslovljen materijalnom egzistencijom, što se ogleda u oslobađanju čovjeka od brige za materijalni život. Oslobođenju čovjeka vode nove uloge organizacija u pravcu razvijanja razumijevanja i pomoći. Taj pravac mora moći odgovoriti sve većoj mehanizaciji i automatizaciji radnog procesa. Rješenje jeste u organizaciji rada kojoj je briga stvaranje adekvatnih uslova rada, to jeste briga za čovjeka, s toga nikako osnovno pitanje ne predstavlja kako da se mašina prilagodi čovjeku već obratno. Zbog toga treba istaći Marxovo povijesnu zaslugu u nužnosti postavljanja pitanja o *čovjeku kao čovjeku*. U određenjima tehničkog svijeta treba težiti takvim određenjima koja će čovjeka oslobađati mukotrpnog rada, poboljšanja uslova ljudskog života u kojima će se čovjek približavati razumijevanju sebe i svijeta u kojem egzistira, a ne određenjima koja vode u opasnost *zaborava istine* bivstvovanja.

Jedan od pokušaja da se razumije današnji svijet, sa svim predhodnim objašnjenjima, i da se razumije kriza sa kojom se svijet suočava je Heideggerova filozofija, filozofija koja pruža jedno savremeno tumačenje fenomena tehnike. Heidegger kao bitno *techne* razumijeva ras-krivanje koje je pro-iz-vođenje. „*Svaki pro-pust onoga što uvijek iz ne-prisutnog prelazi i pridolazi u prisutnost, jest pro-iz-vođenje (HER-VOR-*

BRINGEN).² „Jer u raskrivanju se temelji svako proizvođenje“.³ Pitanje o tehnici Heidegger drži u okviru temeljnog pitanja to jeste u okvirima pitanja o istini bivstvovanja koje se artikulira kao temeljno pitanje Heideggerovog mišljenja. Temeljna odredba bivstvovanja, ljudskog opstanka jeste pitanje o istini bitka, čime se otkriva i značajnost pitanja o tome šta se događa smještanjem čovjeka u bit tehnike. Svijet u kojem živimo je naučno-tehnički svijet, koji ne teži saznanjima o metafizici, ali je po Heideggerovom određenju on ipak izraz suštine same metafizike. Specifično novovijekovno određenje svijeta je shvatanje svijeta kao slike omogućeno metafizičkim stavom. „Riječju slika misli se ponajprije na odraz nečega. Prema tome bi slika svijeta bila nešto nalik slikariji bića u cjelini. Slika svijeta ipak iskazuje više. Time mislimo, svijet sam, njega, biće u cjelini, takvo kakvo je za nas mjerodavno i obavezno. Pod slikom se ovdje ne misli na otisak, već na ono što se nazire u izreci: imamo sliku o nečemu. Ali nedostaje još odlučno određenje u biti slike. Imamo sliku o nečemu ne podrazumijeva samo, da smo biće uopće predstavili, već da ono u svemu što mu pripada i što je u njemu složeno, stoji pred nama kao sistem. Gdje svijet postaje slikom, biće se u cjelini uzima kao ono po čemu se čovjek ravna, što on dakle na odgovarajući način hoće privesti pred sebe te imati pred sobom, a time u odlučnom smislu predstaviti. Slika svijeta, bitno pojmljena, ne misli stoga neku sliku o svijetu, već svjet poima kao sliku. Gdje dolazi do slike svijeta zbiva se bitna odluka o biću u cjelini. To da je svijet uopće

² M. Heidegger, Pitanje o tehnici, Biblioteka Centra, Edicija, Zagreb 1972., str 97.

³ Ibid., str. 98.

*postao slikom, označuje bit novoga vijeka.*⁴ Postavljanje pitanja na ovakav način nema za cilj pitati o tehničkoj biti koja je nešto tehničko, o egzitenciji znanstveno-tehnološke revolucije, o njenim novim fazama, o procesima robotizacije, kompijuterizacije i sl. Ovdje je riječ o tehnici koja je vrhunac zaborava suštine bivstvovanja, odnosno o zaboravljenom porijeklu fenomena tehnike iz grčkog techne. „*Tehnika nije isto što i bit tehnike. Tako isto i bit tehnike nije apolutno ništa tehničko*“.⁵

Specifično određenje suštine tehnike ne proizilazi iz određenja sa stanovišta tehničkih dostignuća. Ovdje se suština tehnike istražuje polazeći od učenja o suštini (tj. ono po čemu neka stvar jeste to što jeste). Instrumentalni karakter tehnike ne daje odgovor na pitanje o njenoj suštini, s toga Heidegger odbacuje instrumentalno (tehnika kao sredstvo) i antropološko (tehnika kao čovjekovo djelo) određenje tehnike. Zbog toga on poduzima analizu fenomena poiesis, fenomena koji je određen kao svako pobuđivanje, ono što uvijek iz neprisustvujećeg prelazi u prisustvovanje što jeste proizvođenje, tom proizvođenju – poiesisu pripada techne. Zahvaljujući ovim značenjima tehnika se može odrediti kao sjećanje na techne (jer tehnika jeste način razotkrivanja ali ne u smislu poiesisa već u smislu izazivanja karakterističnom za tehniku, a glavni oblici tehničkog razotkrivanja jesu transformirati, oslobađati, akumulirati, razdjeljivati i sl.). „*Tehnička manipulacija i dominacija predstavljaju redukciju bivstvujućeg na objektivnost, na biće – objekat, što je ravno potpunom*

⁴ M. Heidegger, *Doba slike svijeta*, Zagreb, 1969. str. 20. i 21.

⁵ M. Heidegger, *Pitanje o tehnici*, str. 91.

*zaboravu bitka.*⁶ Način razotkrivanja koji vlada u suštini moderne tehnike, a sam nije ništa tehničko jeste Po-stav. Suština tehnike prije svega izražava povijesni način razotkrivanja. Moderna epoha suštinski je određena naukom i tehnikom pa je nužno i fokusiranje na Heideggerovo izvođenje suštine tehnike kao po-stava (*ge-stell*) i suštine nauke kao izdanka metafizike.

Suštinska odredba modernog doba je shvatanje svijeta kao slike, dok je shvatanje svijeta uvijek izraz određene projekcije bivstvovanja. Heideggerov poduhvat je, može se reći, zasnovan na etičkoj dimenziji traženja odgovora na izazove s kojima se suočava svijet današnjice, to jeste za *mišljenje koje podrazumijeva razgovor u kome možemo čuti jedni druge* (Helderlin). Zbog toga Heidegger u *Pismima o humanizmu* kaže *svaka metafizika je u biti humanistička, a svaki humanizam metafizički*.

Danas valada metafizika slijepih motiva ljudskog samoopstanka, dok egzistencija podrazumijeva čovjekovo moći biti u vremenosti, koji u mogućnosti moći biti, to jest u životu, traži bitak dok je u tom traženju uvijek određen svojom konačnošću. Filozofska kritika tehnike ne predstavlja filozofski napad na znanstveno- tehnički napredak i dostignuća, (te se s toga ne radi o osporavanju značaja tehnološkog uma). Heidegger je prvi shvatio da je stil (radikalne) kritike tehnike otkrio da je u osnovi modernog tehničkog svijeta jedno određenje istine ili načina raskrivanja. U moći tehničkog raspolaganja cijela planeta Zemlja stekla je novi identitet u kojem najveća

⁶ M. Zurovac, *Umjetnost kao istina i laž bića*, Matica Srpska, Novi Sad, 1986., str. 81.

opasnost jeste da čovjeku izmakne kontrola i moć nad vlastitim napravama, a pri tome je nužno iskustvo da nema iskorištavanja prirode bez iskorištavanja čovjeka, a tu nije ostavljeno mjesto za razumijevajuće odnošenje.

Literatura

- Kostas Akselos, *Marks mislilac tehnike*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
- M. Heideger, *Pitanje o tehnici*, Biblioteka centra, Edicija, Zagreb 1972.
- M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Zbornik Hajdegerovih tekstova, *Uvod u Hajdegera*, Knjiga 4, Biblioteka centra edicija, Zagreb, 1972.
- M. Heidegger, *Doba slike svijeta*, Zagreb, 1969.
- M. Zurovac, *Umjetnost kao istina i laž bića*, Matica Srpska, Novi Sad, 1986.

Dragana V. Todoseskov, Milorad Đurić

Socijalistička književnost?

(ne)moć političkog diskursa

Sažetak

Nakon definicije i kraće istorije razvoja socijalističke misli, ali i analize njene političke prakse u XX stoleću, rad se bavi ideloškim diskursom u književnosti, kako u bivšoj SFRJ, tako i SSSR-u. Ideološki diskurs u književnosti navedenih zemalja prisutan je i kao jedan vid zadate teme na koju odgovaraju različiti književni žanrovi, pre svih proizvodni roman, pa čak i jedan književni pravac – socijalistički realizam. Sve elemente proizvodnog romana, pa i socijalističkog relaizma, parodira ruski pisac Vladimir Sorokin u romanu *Trideseta Marinina ljubav* (1987), čije modele prevrednovanja ideološkog diskursa takođe pratimo u radu.

Ključne riječi: *socijalizam, komunizam, ideologija, dvadeseto stoleće, SSSR, SFRJ, socijalno-realistična literatura, „proizvodnja“, roman, parodija, ideološki diskurs.*

Socijalist literature? (no)power political discourse

Summary

Starting from the history and definition of socialism, as well as various practices of this ideology, this paper deals with the adoption of socialist doctrines in Soviet and Yugoslav literature. The analysis of the novel *Thirtieth Marina's Love* by Vladimir Sorokin, paper attempts to show the utopian idea of socialist doctrine that aspires to impose their ideological matrix of artistic discourse. Skillfully combining the utilitarian discourse and style of totalitarian communist manifesto with literature, Sorokin parody of the production of the novel indicates its inability to simultaneously satisfy the aesthetic qualities that are expected of true work of fiction and obvious of intent which, as such, can only survive in the milieu of a particular system which is creates.

Key words: socialism, communism, ideology, the twentieth century, USSR, SFRY, social-realistic literature, "production" novel, parody, ideological discourse.

Socijalizam

Bez obzira na pokušaje da sopstveno utemeljenje pronade u delima tzv. „socijalista-utopista“ (Mor, Kampanela), socijalizam je, kao što su to uostalom i liberalizam i konzervativizam, ideologija devetnaestog veka. Tokom tridesetih godina devetnaestog veka, pod uticajem teorija Roberta Ovena i Sen-Simona, pojavljuju se prepoznatljivi elementi političkog opredeljenja koje će postati poznato kao „socijalizam“. Deleći sa liberalizmom prosvetiteljsko poreklo i, samim tim, veru u razum i progres, socijalizam je, ipak, u polje političke percepcije uneo niz tema koje su u suštini reakcija na društvene uslove nastale kao posledica rasta industrijskog kapitalizma i koje su ove dve ideologije postavile u odnos nepomirljivog antagonizma. Siromaštvo i ponižavajući položaj radnika u fazi rane industrijalizacije bili su plodno tlo za tematizovanje socijalizma kao filozofsko-političkog, ali i političko-etičkog sistema koji će gotovo dva veka biti otvorena opozicija građanskom društvu.

Ključni doprinos teorijskom utemeljenju socijalizma svakako pripada Marksu i Engelsu, kao i njihovim sledbenicima u okviru marksističke teorije. Na početku rasute i na prvi pogled nesistematične, Marksove kritičke analize građanskog društva sakupljene su u čvršći argumentacijski sklop u *Nemačkoj ideologiji* iz 1845. godine, gde zajedno sa Engelsom prvi put predstavlja pojam „socijalističke teorije“ kao stroge nauke. Ovako shvaćen, „naučni socijalizam“ doveo je do raskida sa svim ostalim teorijskim socijalističkim

orijentacijama tog vremena, ali i sa prethodnim Marksovim i Engelsovom filozofskim interesovanjima. Engels zaključuje da industrijska revolucija razara i nadilazi svet u kojem je nastala. U dijalektici industrijske revolucije Engels otkriva šifru evropske prošlosti i sadašnjosti, ali i svetske budućnosti. Pripisujući industrijskoj revoluciji u Engleskoj svetsko-istorijski značaj, Engels će, zapravo, izvršiti presudan uticaj na Marksa, sa kojim će u *Nemačkoj ideologiji* formulisati jednu novu filozofiju istorije, teoriju u kojoj će politička ekonomija zadobiti prevlast nad klasičnim kategorijama politike.

Sistematizovanje logike kapitalističkog razvoja u teoriju o savremenoj epohi, u kojoj su istovremeno prisutni razlozi njenog sloma ali i jezgro buduće emancipacije, biće osnova na kojoj će Marksovi sledbenici izgraditi marksizam. „Revolucionarna teorija“, kako ju je Marks nazvao u *Bedi filozofije*, predstavljala je odgovor na problem utemeljenja društvene kritike u kojoj se ukrštaju teorijski i praktični interesi. Pokušaj uspostavljanja ovakve teorije počivao je na nekoliko tačaka: društvene teorije neposredno zavise od socijalnih grupa, a teoretičari su, zapravo, naučni zastupnici socijalnih grupa u teorijskoj sferi; budući da sve socijalne teorije odražavaju interese konkretnih društvenih grupa, „revolucionarna teorija“, u tom smislu, jeste izraz revolucionarne socijalne grupe (proletarijata); kako „revolucionarna teorija“ izražava interese socijalne grupe na čijoj je strani logika njen zadatak je umnogome lakši od drugih teorijskih sistema – dovoljno je da samo konstatuje ono što je i inače očigledno. Jer, neadekvatnost drugih društvenih teorija ne leži u njihovim, eventualnim, logičkim nedostacima, već u pukoj činjenici da zastupaju interese „pogrešnih“ socijalnih

formacija. Uverenost u superiornu prirodu sopstvene teorije u odnosu na konkurentske sisteme u velikoj meri objašnjava i kasnije neobično samopouzdanje Marksovih pristalica.

Tematski horizont socijalizma, iako nastao na socijalnom iskustvu devetnaestog veka doživjeće brojne i različite varijacije, naročito u drugoj polovini dvadesetog veka. Štaviše, socijalizam se pokazao kao vrlo rastegljiv i prilagodljiv pogled na svet, budući da je bio prihvaćen ne samo kao doktrina klasne borbe, već i kao ideologija antikolonijalnih i antiimperijalističkih pokreta. Kombinacija sa afričkim plemenskim sistemom, arapskom islamskom kulturom i južnoameričkim antidiktatorskim pokretima, obezbedili su socijalizmu spektakularni uspon na planetarnom nivou.

Socijalizam je, dakle, legitimisao i Staljinov unutrašnji teror, Kastrovu revoluciju, Mao Cedungovu Kinu, istočnoevropske prosovjetske režime, sandinistički pokret u Nikaragvi, kao i Gadafijev arapski socijalizam.

Postoje sistemski razlozi za ovakvo otkrivanje socijalizma kao, očigledno, vrlo prihvatljivog političkog okvira u brojnim srednje- i slaborazvijenim društvima. S jedne strane, socijalizam je shvatan kao ekonomski model koji je alternativan kapitalističkom. Kolektivizam i planska privreda – nasuprot individualizmu i brutalnim zakonima tržišta, su svakako bili daleko prihvatljiviji za društva koja su bila duboko zaostala i u kojima je samo država mogla da bude nosilac bilo kakve modernizacije. S druge strane, socijalizam je bio tretiran ne samo kao zaštitnik interesa radničke klase, već i seljaštva, što je bilo izuzetno važno u neindustrijalizovanim zemljama. Uprkos brojnim varijacijama, Hejvud navodi pet ključnih

elemenata koji karakterišu socijalizam kao snažnu i zaokruženu ideologiju: zajednica (kolektivizam), saradnja, jednakost, društvena klasa i zajedničko vlasništvo. (Hejvud, 2005: 112)

U teorijskom središtu socijalizma nalazi se kolektivizam, verovanje da je zajednica, moralno i praktično, važnija od pojedinaca, te da su kolektivni interesi (interesi klase, društva, nacije ili države) značajniji od individualnih. Time se socijalizam pozicionirao kao potpuna opozicija liberalizmu. Individualni egoizam, ključna pretpostavka liberalizma, za socijalizam predstavlja tek posledicu loše ustrojenog društva, posledicu razdvajanja privatnog i javnog, stanje koje treba prevladati i, konačno, harmonizovati. U skladu sa tim, socijalizam je uvek projekcija društva kakvo bi moglo da bude, odnosno, projekcija neophodnih promena kako bi se došlo do istinske lične i društvene emancipacije.

Primat zajednice počiva na uverenju da je prirodan odnos između individua odnos saradnje, a ne „rat svih protiv sviju“, *bellum omnium contra omnes*. Nasuprot liberalističkom modelu naknadnog zajedništva, socijalisti smatraju da je u individualnom delanju uvek prisutna i opštost kao permanentna osnova socijalnog poretka. Zbog toga je odnos saradnje, zapravo, prirodno stanje među ljudima. Ovaj odnos podrazumeva i moralnu obavezu da zajednica pomogne onim pojedincima kojima je to neophodno. U društvima otvorene konkurencije negira se, po mišljenju socijalista, društvena priroda ljudskih bića, koja se time okreću jedni protiv drugih stvarajući situaciju permanentnog, vidljivog ili nevidljivog građanskog rata. Iz socijalističke perspektive, saradnja je uvek

efikasnija od konkurencije, jer pored takmičarskog razvija i moralne aspekte koji su, takođe, u funkciji postizanja opšteg dobra. Socijalizam je i u privredi pokušao da razvije različite oblike saradničkog udruživanja – od kooperativnih društava u Velikoj Britaniji krajem devetnaestog veka, zadruga, jugoslovenskog radničkog samoupravljanja do izraelskih kibuca.

Saradnja u zajedništvu je, međutim, moguća samo ako počiva na pretpostavljenoj jednakosti. Ljudi će lakše saradivati sa onim sa kojima mogu da se identifikuju, sa onima sa kojima dele isti društveni položaj. Nejednakost proizvodi nestabilnost i razdor. Zbog toga će isticanje jednakosti biti jedna od najznačajnijih karakteristika socijalističke ideologije. Za razliku od liberalističkog shvatanja jednakosti, koja je jednakost u prilikama, socijalizam se zalaže za jednakost ishoda. Budući da je nejednakost u kapitalističkim društvima posledica pre različitih klasnih pozicija, a ne bilo kakvog prirodnog procesa, socijalizam će se zalagati za jednakost u zadovoljavanju bazičnih ljudskih potreba kao neophodne pretpostavke realizacije ljudske slobode.

Da bi proletarijat, kao „izabrana“ društvena klasa, realizovao ciljeve materijalističke filozofije istorije, neophodno je da se organizuje kao partija koja će sprovesti diktaturu proletarijata – neophodnu fazu između kapitalističkog/klasnog i komunističkog/besklasnog društva. Materijalna baza ovog međuperioda artikulisala bi se kroz ukidanje privatne svojine i formiranje zajedničkog vlasništva.

Socijalistička ideologija je, kao što smo videli, zahvatala širok opseg različitih varijacija. Ovakvo ekstenziviranje jedne

doktrine neminovno je vodilo uspostavljanju konkurentskih (pod)ideologija unutar samog socijalizma. Osnovno pitanje vezano je za konačni ishod, konačnu viziju društva, odnosno, za samorazumevanje utopijskog momenta, kao i delanja putem kojeg se realizuje mogućnost emancipovanog društva. U tom smislu su se u okviru socijalizma razvile dve konkurentske orijentacije – komunizam i socijaldemokratija.

Diskursi socijalizma, politike (ne)moći

Komunizam je krajnji cilj socijalizma. Realizacija istinskog besklasnog i emancipovanog, komunističkog društva moguća je samo putem revolucionarne diktature proletarijata organizovane u okviru socijalističke države. No, uloga proletrske države je ograničena odbranom od buržoaske kontrarevolucije – kad ta opasnost bude uklonjena, sama država će se pokazati suvišnom i „odumreti“. Dakle, u ovom Marksovom scenariju, komunizam je definisan kao krajnji cilj istorije, kao društvo u kojem je slobodan razvoj svake individue uslov slobodnog razvitka svih. Ipak, početkom dvadesetog veka, pridev „komunistički“ dodale su mnoge partije revolucionarno-socijalističkog usmerenja. Boljševička revolucija u Rusiji 1917. godine i organizovanje sovjetske države, kao i prihvatanje naziva „Komunistička partija“, presudno su uticali na ostale revolucionarne pokrete. Dve godine kasnije, 1919. osnovana je *Komunistička internacionala* – *Kominterna*. Komunističke partije u drugim zemljama spremno su prihvatile sovjetsko liderstvo, a sovjetski komunizam postaje obavezujući model

Međutim, prevođenje emancipatorskog potencijala u realnost, prvo u Rusiji, a posle Drugog svetskog rata i u mnogim drugim državama, postaje praksa u kojoj se u velikoj meri odstupilo od izvornih Marksovih i Engelsovih projekcija. Komunističke partije nisu osvojile vlast u industrijski razvijenim zemljama, već suprotno – u pretežno agrarnim društvima. Bez urbanog proletarijata i sa masom neobrazovanog i nepismenog stanovništva (osim retkih izuzetaka) komunistička vlast se brzo transformisala u vlast komunističkih elita koje su, pod pretnjom kontrarevolucije ili, kasnije, hladnog rata, svoju vladavinu bazirale na agresivnom totalitarizmu. Takođe, komunističke partije su, pod uticajem Lenjina i Staljina, veliku pažnju pridavale ideji o sopstvenoj avangardnoj ulozi u „oslobođenim“ društvima i potrebi da se novi režimi po svaku cenu zaštite od neprijatelja – bilo unutrašnjih, bilo spoljašnjih.

Sve to je uticalo na stvaranje sumorne slike o komunizmu u dvadesetom veku – slike rigidnih, totalitarnih partija čija se rukovodstva nisu libila da zarad „viših“ ciljeva sprovode vrlo brutalne represalije nad sopstvenim stanovništvom. Totalitarna diktatura koju je zaveo Staljin, gulazi i masovne likvidacije „ideoloških neprijatelja“, duboko će obeležiti percepciju komunizma kao nesumnjivo totalitarne ideologije.

Socijalistička književnost

Kako čitamo u *Rečniku književnih termina*, u književnosti, „doktrina socijalističkoga realizma formirala se 1930-ih, prvenstveno u sovjetskoj književnosti, a poslije II svjetskog rata njene su se norme priznavale i književnostima drugih

socijalističkih zemalja“ (Živković, 1984: 742). Kako je sama tradicija realizma bila zamenjena socijalističkim realizmom, ili soc-realizmom, moralo je doći do izvesnih izmena glede same funkcije književnog dela. Jednom rečju, delo gubi svoju društvenokritičku dimenziju, da bi se u potpunosti podredilo zahtevu za „odgojnom, socijalno-pedagoškom funkcijom književnosti i umjetnosti“ (Isti: 743) kojom se provodila infiltracija vrijednosti socijalizma. Time se nad književnošću sprovodi svojevrсно nasilje, koje će biti ozakonjeno na Prvom kongresu Saveza sovjetskih pisaca 1934, kada je klauzula o obaveznom sleđenju socijalističkog realizma bila ugrađena u statut Saveza. Filozofsku potporu doktrina je crpela iz djela Đerđa Lukača i Todora Pavlova. U skladu s time, „socijalistički realizam određuje se kao osnovna metoda književnosti i kritike koja od književnika i kritičara traži da prikazuju stvarnost u duhu socijalističkih vrijednosti te tako služe odgoju radnika prema načelima socijalističke revolucije“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56922> datum posete 15. IX 2014). Književnost tako postaje utilitaristička, programska, populistička, prilagođena narodnim masama u cilju njihove socijalističko-komunističke edukacije. Interesantno je zapažanje S. Konstantinovića koji beleži da:

„cilj književnog stvaralaštva, vrednosni sistem kao i motivski repertoar u velikoj meri ima ishodište u književnom stvaralaštvu hrišćanskog srednjeg veka.

U oba slučaja cilj je jedan – utvrditi čitaoca u veri, ubediti ga da je proklamovana vera jedina ispravna; pripremiti ga da u sukobu sa inovernicima nazvanim 'nevernicima', bude spreman na fizički bol do smrti, ali da se ne odrekne svoje vere, da ne bude milostiv prema

jereticima kada se oni nađu u rukama pravovernih a nisu spremni da prihvate Hristovo ili Marksovo učenje; kao i da su dela pravovernih večnog karaktera.“ (Konstantinović, 2007: 156)

Takođe, „socijalistički realizam poslužio kao instrument hegemonizacije različitih nacionalnih književnosti ondašnjega SSSR-a, gdje je ruska književnost postala prva i najvažnija“ (Isto), te tako postaje jedna od legitimnih metoda represije najpre ruske književnosti u odnosu na druge manjinske književnosti federacije, a potom, nakon Drugog svetskog rata i formiranja Varšavskog pakta, i na zemlje-članice iza gvozdene zavese. Kako beleži Stanko Lasić, „socijalistički relaizam bio je *moćna* dogma koja se prividno ticala samo umjetnosti i kulture. Ta je dogma određivala zadatke i djelokrug umjetnosti, ona ju je i *sadržajno i formalno* definirala...“ (Lasić, 1970: 69) te tako nastojala da ukine umetnost kao samostalno istraživanje „*pretvorivši je u specifičnu transmisiju Ideje.*“ (Isti: 69).

Situacija u SFRJ umnogome se razlikovala od sovjetske, naročito posle 48-maškog velikog odbijanja, te je ovako diktirana umetnička paradigma samo na početku shvaćena i prihvaćena kao metoda instrumentalizacije društva, jednoulmlja i diskursa koji se umnogome oslanjao na šablonizirani kult ličnosti vođe, te na ideju kolektivizma, jednakosti i posebno bratstva-jedinstva. Međutim, odmah treba istaći da na prostoru bivše SFRJ nije bilo zamašnjeg poduhvata u vidu proizvodnog romana koji bi mogao da konkuriše velikanima ruske književnosti, niti po popularnosti niti po izrazitom angažmanu. Već 50-tih godina pojavljuju se i pisci modernističke književnosti, koji osporavaju koncept utilitarističke književnosti (Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Branko

Miljković) ili ga relativizuju onoliko koliko je i sama modernističko/avangardna umetnost bila spremna da se razračuna sa društvenom stvarnošću. Nema, dakle, čak ni kod posleratnih nadrealista, kojima pripadaju poluge kulturne moći, toliko zanosa i propagiranja socijalističkih ideja u samim književnim tekstovima – više će se ispoljiti u esejima (npr. *Tri mrtva pesnika* Marka Ristića) ili u cenzurama pojedinih pisaca i neosnovanim napadima na njih. Slučaj „Vinaver“ je posebno indikativan za pisca liberalnog opredeljenja koji ostaje da živi u svojoj zemlji. Napade je doživeo i proslavljeni partizanski pisac Branko Ćopić, nakon objavljivanja *Jeretičke priče*, povodom koje se oglasio i maršal Tito lično. Dragoslav Mihailović prognan je na Goli Otok a Mirko Kovač i Borislav Pekić odslužili su zatvorske kazne.

U smislu emancipacije književnosti od socijalističkih stega važno je pomenuti Šegedinov referat na zagrebačkom kongresu književnika 1949, te referat Miroslava Krleže na Kongresu pisaca u Ljubljani 1952, u kojem, između ostalog čitamo:

„Onoga trenutka, kada se jave kod nas umjetnici, koji će svojim darom, svojim znanjem i svojim ukusom umjeti da te objektivne motive naše lijeve stvarnosti subjektivno odraze, rodit će se naša vlastita Umjetnost. Ukoliko se kod nas razvije socijalistički kulturni medij, svijestavn svoje bogate prošlosti i svijestan svoje kulturne misije u današnjem evropskom prostoru i vremenu, naša Umjetnost pojavit će se neminovno.“ (Citirano prema: Lasić, 1970: 80)

Same noseće ličnosti jugoslovenske književnosti, Ivo Andrić i Meša Selimović, a docnije i Miloš Crnjanski, po povratku iz izgnanstva, a posebno predstavnici stvarnosne proze ili crnog talasa/crnog vala, ovakav koncept utilitarističkog poimanja literature nisu sprovodili u praksi. Treba uzeti u obzir i Andrićevo fino poigravanje funkcijama moći koje obrazlaže Tihomir Brajović u knjizi *Fikcija i moć* kada, povodom *Priče o vezirovom slonu* beleži:

„Pročitana, u aktuelističkom svetlu još povesno živog ideološkog antagonizma između deklarativnog egalitarizma 'narodnih demokratija' i pragmatkog liberalizma tzv. zapadnih demokratija, kao tek neizbežna posledica represije 'lokalno' vladajuće diskurzivne proizvodnje moći, ova odbrana prava na 'izmišljanje' skrivene i/ili (ne)poželjne istine u retrspektivnom post festum svetlu političkoistorijske propasti narodnih demokratija i njihovih uzurpatorskih vlastodržaca s kraja XX veka pojavljuje se, naime, i kao moguće anticipativna i 'produženo' subverzivna, ukoliko se pomenuta propast rastumači kao posledica odloženog ali neumitnog dejstva tako depresirane, 'dubinski' istinite fikcije, naravno“ (Brajović, 2011:76–77).

Tako dolazimo do zaključka da je književnost na prostoru bivše SFRJ svoje najviše domete ostvarila upravo onda kada nije bila zaneta idejom socijalizma, kolektivizmom, tendencioznošću i pisanjem s tezom, te kada je sledila unutarne porive umetnika i njihovo legitimno pravo da pišu i govore najčešće o temama sa uporištem u prošlosti (Andrić, Crnjanski, Krleža), držeći se podalje od aktuelne svakodnevice i obezbedivši svojim književnim kvalitetom i valorizacijom vlastitog dela kako u zemlji tako i u svetu autoritet koji niti

jedna vlast nije mogla ni htela odbaciti. U tom smislu, od pedesetih godina dvadesetog stoleća, mi s pravom možemo govoriti o jednom vidu društva koje je, makar glede odnosa prema navedenim autorima, zaista pokazalo svoje socijaldemokratsko, a ne više strogo ustrojeno, komunističko lice. Prosto, javili su se pisci čijem respektabilitetu književni cenzori nisu mogli da naude.

Proizvodni roman

Pored oda i himni, te koračnica u duhu ratničkih pesama s ciljem negovanja tekovina NOB-a, jedan od najvažnijih žanrova socijalističke književnosti postaje proizvodni roman (preteča je roman *Mati* Maksima Gorkog, a ovaj tip romana pišu i F. V. Gladkov: *Cement*, 1925; M. A. Šolohov: *Uzorana ledina*, 1932). Proizvodni roman karakterišu polarizacija na dobre i loše junake, socijalni angažman, ideja kolektiva i radništva kao puta ka ostvarenju progressa i prosperiteta, te jednakosti za sve. Time se, kako čitamo u *Hrvatskoj enciklopediji*, „unutarnja struktura djela podvrgava vanjskomu neumjetničkomu postupku lakiranja zbilje“ (rus. *Лакировка действительности*), koje je „služilo prikrivanju društvenih proturječja tek uspostavljenoga socijalističkog poretka, a isticanju samo njegovih dobrih strana“ (*Hrvatska enciklopedija*, nav. izdanje, datum posete 15.IX 2014). SSSR, videli smo, pod staljinističkm diktaturom, ostala je uporište ovakvom vida spisateljske prakse, te stoga ne iznenađuje ogroman broj pisaca koji su, što posle Lenjinove revolucije, što kasnije, u vreme pomenute diktature, napustili Rusiju, postavši integralnim delom drugih književnosti, najčešće američke. Kako beleži Mihail Epštejn, tokom druge trećine dvadesetog

veka, ruska literatura trpela je balast socijalističkog realizma, koji se „užljebio” između modernizma, tj. avangarde, i postmodernizma (Epštejn, 1998, 64), te nije čudo da je ovakav vid nasilja nad umetničkom praksom za posledicu imao snažnu i dugotrajnu reakciju ruskih modernista. Docije, veliki broj ruskih postmodernih pisaca (Viktor Peļevin, Vladimir Sorokin, Viktor Jerofejev i dr.) ostaju trajno opsednuti likom i delom Josifa Visarionoviča Staljina, te ovaj vladalac postaje čestom figurom kritičkog preispitivanja istorije, ispoljavanja bizarnosti ili satiričnosti u njihovoj prozi.

Posle debitantskog parodijskog romana mađarskog pisca Petera Esterhazija *Proizvodni roman* (1974), jedan od tzv. arhetipova moderne ruske kulture, Vladimir Sorokin, pripadnik Moskovskog konceptualističkog kruga, napisao je provokativan roman *Trideseta Marinina ljubav*. Pisac u intervjuu novinama *Московский комсомолец* i *Независимая газета* podvalači:

„Književnost – to je slobodna životinja. Ona mora da jede i kaki tamo gde joj se hoće. Refleks za povraćanjem ne mora biti loš, to nije loše, on pročišćava organizam. Književnost mora biti raznovrsna kao hrana. Ako jedeš svaki dan puding, i on će, na kraju krajeva, izazvati refleks za povraćanjem“ (citirano prema: Antanasijević, 2005, 33).

Navedeni roman, objavljen 1987. godine, karakteriše oštar rez između dva dela: prvog, u kom Marina posle incestuoznog odnosa sa ocem, biva bačena u vrtlog života, koji je uči da postane liberalno orijantisana intelektuala, feministkinja, umetnica i lezbejka i promiskuitetna osoba i drugog, u kojem,

posle upoznavanja sekretara partijskog komiteta velike fabrike Sergeja Nikolajeviča Rumanjceva, doživljava preporod – postaje jedna od nosećih ličnosti progresa komunističkog ustrojstva, svoj identitet menja za bezlični, kolektivni te biva vatrenim pobornikom „nove vere“. Menja se i sama konstrukcija žanra: od romana o životu jedne žene, on prerasta u tipični proizvodni roman, u kojem se junakinja više ne zove Marina, već *drug Aleksejevna*, dakle, utapa se u amorfnu masu. Roman završava vidom komunističkog manifesta u kojem se veliča proizvodna snaga SSSR, njen kolektivistički duh i nada da će proleterijat poprimiti internacionalni karakter i sprovesti svoju diktaturu diljem sveta. Tako Sorokinov pripovedač naglo zapada iz personalne pripovedačke situacije u obezličavanje glasa, doslovni mimezis prema Aristotelu, u kojem još ima mesta jedino za političko-ideološki diskurs. Na izvestan način dolazi do nasilja drugostepenog teksta nad prvostepenim, ali tako da ne možemo govoriti o parodiji niti specifičnom, bahtinovskom dvoglasju drugostepenog teksta. Naprotiv, na delu je *prestup* kao vid demonstracije moći kolektivnog nad privatnim. Ličnost Marine Aleksejevne je u drugom planu, ne pratimo njenu intimu koja ni ne može biti ostavriiva budući da Marina deli sobu sa koleginicama iz fabrike, naprotiv – čak ni o njenoj trideestoj ljubavi sa komesarom Rumanjcevim nema govora, niti je to za dalji tok priče važno – junakinja je indoktrinirana, nasilno istrgnuta iz jednog zabrana i presađena u drugi, a jedina njena briga jeste kako premašiti normu u fabrici i doprineti kolektivu čiji je neodvojivi deo. Tako jedna od važnih elemenata građenja književnog junaka – njegova razvojnost (Rimon Kenan) ovde biva eksplicirana ali naglim skretanjem u pravcu suprotnom od onog sa početka romana.

Ipak, ovo ideološko potonuće posve je sorokinovsko, osobenost pisca koji nalazi da je svako autorsko uplitanje ili komentar suvišan, koji upravo svojom neintervencijom reaktivira vid avanogradne pobune protiv jednoumlja i socijalističkog, u biti utilitarističkog koncepta umetnosti videne kao manifestacije jedne Ideje. Ostala prozna ostvarenja Sorokina, onog Sorokina, čije su knjige od strane organizacije *Oni koji koračaju* zajedno spaljivane javno ispred Boljšog teatra u Moskvi 2002. godine, *Šećerni Kremlj*, *Dan opričnika*, *Plavo salo* i dr. ukazuju na žestok otpor i nedvosmislen odgovor ovog angažovanog pisca, jer, ne zaboravimo, i avangardna umetnost je u svojoj osnovi angažovana i usmerena na borbu protiv represije, u isti mah i stilska formacija, ali i filozofski, pa i politički proces (Oraić, 1989: 91), koji podrazumeva da „avangardist ne samo želi izmijeniti svijet, on ga stvarno, pred našim očima mijenja, čak kada svoje htijenje u iskazu ne manifestira“ (Flaker, 1976: 242). Tako Sorokin pod maskom prihvatanja žanrovskog obrasca i transgresije kojom probija jedan rukavac da bi nasilno otpočeo drugi zapravo pokazuje nemi revolt, ostavljajući drugostepeni diskurs da se sam brani od vlastite nemoći da (re)kreira priču i da bude ono što nije – književnost, oslobođena stega jednoumlja, dok, istovremeno, opet nemo, otvara problem društvenog angažmana u smislu predstavljanja (sa vremenske distance koja je pokazala i dokazala neodrživom ideje socijalističke utopije) jednog prevaziđenog diskursa koji ne može biti konkurentan u svetu liberalno-kapitalističkog društvenog ustrojstva. Jednom rečju, radi se o pismu koje podriva samo sebe, podriva ideologiju od koje polazi i humanizam kog propagira a koji to, u suštini, nije i koji, svojim radikalnim komunističko-

totalitarističkim krilom, gulazima, otocima, čistkama i revidiranjima mišljenja, to ne bi ni mogao biti.

Literatura

- Antanasijević, Irina (2005). *Na kraju virtuelnog sveta. Vodić kroz novu rusku prozu*. Novi Sad: Orpheus.
- Arent, Hana (1991). *O revoluciji*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bobio, Norberto (1997). *Desnica i levica*. Beograd: Narodna knjiga Podgorica: CID.
- Brajović, Tihomir (2011). *Fikcija i moć*. Beograd: Arhipelag.
- Epštejn, Mihail (1998). *Postmodernizam*. Beograd: Zepterbook.
- Flaker, Aleksandar (1976). *Stilske formacije*. Zagreb: Liber.
- Hegel, G.V.F (2006). *Filozofija istorije*. Beograd: Fedon.
- Hejvud, Endru (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kasirer, Ernst (2003). *Filozofija prosvetiteljstva*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Konstantinović, Stevan (2007). *Socrealistički roman u slovenskim književnostima*. Novi Sad: Ljubitelji knjige.
- Lasić, Stanko. (1970). *Sukob na književnoj ljevici (1928–1952)*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Marks, Karl, Engels, Fridrih (1979). *Manifest komunističke partije*. Beograd: BIGZ.
- Marks, Karl, Engels, Fridrih (1974). *Nemačka ideologija, Dela 6*. Beograd: Prosveta.

- Oraić, Dubravka (1989). „*Evropska avangarda kao povijesna kultura : sinkronijski i dijakronijski model*“, u: *Republika*, 45, 1–2, str. 77–94.
- Poper, Karl (1993): *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji I i II*, Beograd: BIGZ.
- Sorokin, Vladimir (2008). *Trideseta Marinina ljubav*. Beograd: Laguna.
- Vranicki, Predrag (1978). *Historija marksizma I, II i III*. Zagreb: Naprijed.
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56922>, datum posete 15. IX 2014.
- Živković, Dragiša, urednik. (1985). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Institut za književnost i umetnost – Nolit.

Đuldina Kurtović

Socijalistički karakter obrazovanja

Sažetak

Kao jedna od univerzalnih vrijednosti obrazovanje predstavlja osnovni izraz samog društva. Takođe se obrazovanje javlja i kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Kroz obrazovanje pojedinac ne samo da stiče znanje o samome sebi, nego se takođe susreće i uči o Drugima. Kao jedna od krucijalnih osnova socijalizacije, obrazovanje je iznimno važno i zbog svojih karakteristika kao što su stvaranje i realizacija duhovnih i materijalnih mogućnosti čovjeka. Gotovo u svakom području se mogu pronaći ljudske težnje da se obrazovanje približi samom životu i egzistencijalnim potrebama. Moguća rješenja za egzistencijalne situacije u kojima se zatičemo mogu se naći gotovo u svakom periodu ljudske historije, posebice u filozofijskim i sociološkim orijentacijama. Takva rješenja su data i u okviru socializma. Sam pojam socijalizam ima svoja posebna određenja, posebice ako se sagledava u kontekstu društvenih odnosa ali i kao poseban društveni poredak. U ovom članku će biti predstavljeno razumijevanje pojma obrazovanja u okviru Socijalističkog Federativne Republike Jugoslavije, posebno u okviru marksističke orijentacije. Sloboda pojedinca je podrazumijevala je i omogućavanja akademske slobode. U okviru socialističkog karaktera obrazovanja, akademska sloboda je značila slobodu diskusija, ali i predstavljanje novih ideja i mišljenja. Međutim, u stvarnosti, realizacija spomenute slobode je imala samo formalan karakter. Jer, većina obrazovnih ustanova je ovisila kako u ekonomskom, tako i u političkom smislu od državnih autoriteta. Takođe će u članku biti predstavljeno kakav je uticaj socialistički karakter obrazovanja imao na društvo Bosne i Hercegovine u 21. stoljeću.

Ključne riječi: *humanitet, humanističko obrazovanje, marksizam, odgoj, obrazovanje, socijalizam.*

Socialistic character of education

Summary

As an universal value education is one of the most fundamental expression of society. It also appears as one of the fundamental human rights. Through education an individual not only gain knowledge about itself, but also meets and learn about Others. As the one of crucial fundaments of socialization, education is also important for its own characteristics such as creation and implementation of spiritual and material possibilities. In every sphere we can find human drive for bringing education closer to the life and existential needs. Possible solutions for existential situations can be found almost in every period of human history, especially in the philosophical and sociological orientations. Those solutions have been given in the socialism also. The term socialism has its specific meaning, especially in the context of social relations and as an specific social order. In this article it will be presented specific understanding of the concept of education within the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, especially in the framework of the Marxist's orientation. Freedom of individual meant also that academic freedom should be enabled. Within socialist character of education, academic freedom meant free discussions, but also presentation of new ideas and free opinions. However, in reality, realization of mentioned freedom had only formal character. Because, most educational institutions dependent economically and politically of the state authorities. It will also be shown what impact had this socialistic character of education on education in the society of 21st century in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *education, humanity, humanistic education, marxism, socialism, upbringing.*

„Ustav ove države ima pred sobom samo jedan cilj: da omogući svim građanima, koliko god dozvoljavaju potrebe zajednice, da što više vremena koje se troši na zadovoljavanje materijalnih potreba troše na uzdizanje i njegu duha. Utopljeni smatraju da se baš u tome i sastoji životna sreća.“ (Tomas Mor, Utopija, Kultura, Beograd, 1964.str.103.)

Obrazovanje kao univerzalna vrijednost predstavlja jednu od najfundamentalnijih izraza samog društva. Ono se zapravo i javlja kao jedno od temeljnih ljudskih prava. Putem obrazovanja, pojedinac ne samo da spoznaje sopstveno Ja, nego upoznaje i Druge. Ne samo zbog funkcije socijalizacije, već i zbog stvaranja i realizacije, ne samo materijalnih, već i duhovnih mogućnosti čovjeka, obrazovanje čini jednu od najznačajnijih društvenih kategorija. Nekada je obrazovanje bilo središte odgoja, danas se pak ono posmatra kao jedno specijalno područje. Kako Danilo Pejović piše u članku *Industrijsko društvo i humanističko obrazovanje* u zborniku radova *Humanizam i socijalizam II* (Zbornik radova, Naprijed, Zagreb, 1963., str.173.): *„Obrazovanje nije samo predmet pedagogije, nego je ono i kultura, a kultura je i sociološka, a naposljetku i filozofska kategorija...“*

Iako se termini obrazovanje i odgoj koriste kao sinonimi, ipak se itekako očituje razlika koja se odnosi na njihovo određenje. Danas se odgoj razmatra kao način čovjekovog ponašanja, a obrazovanje u smislu stepena posjedovanja znanja, gdje ključne elemente ima sam proces obrazovanja ali i njegov rezultat. Tek u skorije vrijeme se govori o obrazovanju i odgoju kao dvije dimenzije. U doba antike to nije bio slučaj. Kod filozofa u antičkoj Grčkoj obrazovanje je podrazumijevalo

i odgoj. Tako u *Zakonima* (Dereta, Beograd, 2004., str.21-22), Platon piše: „*Tvrdimo da je glavna stvar u vaspitanju pravilno upućivanje, koje će dušu dječaka koji se igra ispuniti ljubavlju prema onome što treba da postigne kad postane zreo čovjek, da bude savršen u majstorstvu u svojoj struci*“. I nešto dalje: „...*da gotovo svi valjano obrazovani ljudi postanu kasnije i valjani ljudi*“. (Ibid., str.22.).

Ovdje je riječ o uspostavljanju sklada (grč. harmonia) a koje će biti uspostavljeno ukoliko se omogući adekvatno obrazovanje čovjeka, to jeste oblikovanje čovjeka kao tjelesnog i umnog bića. Taj univerzalni sklad, koji kod Grka počiva na umnom poretku svijeta, vođen je idejom humaniteta, idejom čovječnosti. Ideja humaniteta koja se ponovo javlja u doba renesanse, prati i sve veća težnja za afirmacijom egzaktnih nauka. Čovjek se od tada mora obrazovati u smislu da bude osposobljen da na što efikasniji način podvrgavati sebi prirodu, kako bi se zagospodarilo istom.

Posvuda se nastoji obrazovanje približiti životu, stvarnim životnim potrebama. Moguća rješenja za takvo približavanje pronalazimo i u socijalizmu.

Sam termin socijalizam se ne upotrebljava samo za određene društvene odnose, već i za određeni društveni poredak. Unutar socijalizma načini uspostavljanja određenog društvenog poretka imaju svoje različite načine realizacije. Tako se javljaju državni, naučni, utopijski socijalizam...

Oslobađanje rada koji onemogućava čovjeku da se razvija kao svestrana i cjelokupna ličnost jeste cilj socijalizma, cilj koji se pokušao ostvariti putem obrazovanja. Ostvarenje slobode je

neminovno moralo ići u korak sa stvaranjem uslova pod kojim individua ima mogućnosti da se razvija kao cjelokupna ličnost, ali i da se ostvaruje putem komunikacije sa drugim individuama. Jedan od tih uslova jeste i ukidanje privatnog vlasništva, jer se time čovjek oslobađa otuđenosti u kojoj se zatekao.

Humanizacija odnosa u ekonomskim, političkim i socijalnim područjima jeste fundamentalan osnov na kojem se može raditi na izgrađivanju povoljnije budućnosti čovječanstva, a samim time i obrazovanja.

S obzirom da postoje različiti putevi izgradnje socijalizma, različiti stepeni njegovog razvoja ali i različiti uslovi u kojima se socijalizam ostvarivao u pojedinim zemljama, da se uvidjeti i različita praksa osvarenja socijalizma unutar jedne zemlje, ali i unutar obrazovnog sistema.

Ovdje ću se pokušati osvrnuti na razumijevanje koncepcije obrazovanja unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, i ovom prilikom ću u kratkim crtama predstaviti jedno od viđenja obrazovanja i socijalizma, u okvirima marksističke koncepcije. U uvodnom izlaganju *Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje (Priručnik ideološko-političkog obrazovanja* Biblioteka Marksističko obrazovanje, Marksistički studijski centar gradske konferencije, „Đuro Pucar Stari“, Sarajevo, 1982., str.14. – 23.) sa otvaranja Političke škole Saveza Komunista Jugoslavije „Josip Broz Tito“ u Kumrovcu 1975., Edvard Kardelj je istakao slijedeće

„Demokratija nije nešto izvan radničke klase, a samim time ni izvan Saveza komunista. Za radničku klasu i

Savez komunista demokratija je sastavni dio socijalizma i uslov daljeg progresivnog razvoja socijalizma. (...) Marksističko obrazovanje...ne treba da bude svedeno na hrpu knjiških znanja i citata, iako je poznavanje klasične literature stvaralaca marksizma i lenjinizma neophodan uslov marksističkog obrazovanja. Ali, ono istovremeno treba da na takav način povezuje teoriju sa praksom, marksističku nauku sa cjelokupnim znanjem koje će osposobljavati komunistu za borca sposobnog da samostalno i smjelo istražuje..“ „Prema tome, Marx predviđa spajanje rada i obrazovanja, i to ne svođenjem rada obrazovanog čovjeka na nivo rada fizičkog radnika, već podizanjem rada fizičkog radnika na nivo rada obrazovanog čovjeka.“

U okviru navedenog izlaganja, Kardelj će istaći i nedostatke dotadašnjeg obrazovnog sistema koji se očituju kroz zanemarenost odgojnog segmenta, kroz nezainteresiranost prosvjetnih radnika za promovisanje ideje socijalizma. I on ovdje navodi potrebu da marksističko obrazovanje bude zastupljeno ne samo u ovakvoj Političkoj školi, već i ostalim školama. Ističe i to da je potrebno vršiti dodatno usavršavanje kadrova kako bi isti bili osposobljeni promovirati, obrazovati i odgajati učenike u skladu socijalističkog društva. Tu se i navodi podatak rapidnog porasta broja izdatih marksističkih djela. U 1969. godini izdato je samo 16 marksističkih djela u tiražu od 37 hiljada primjeraka, a 1974. godine izdato je 89 djela, u tiražu od 504 hiljade primjeraka.

Prema podacima koje navodi Čedo Gojanović u članku *Marksistička pedagoška misao u Jugoslaviji u vremenu od 1941. do 1949. godine* u časopisu za školska i pedagoška pitanja *Iskustva* (br.5-6., Prosvjetno-pedagoški zavod Sarajevo,

1974. str.14-21.) već u prvim danima Narodno oslobodilačke borbe protiv okupatorskih snaga, javljaju se i prve škole. Tako se u Lici otvaraju prve škole 1942.godine, a krajem 1942/43 godine u Slavoniji su radile 52 osnovne škole. U Bihaću se osniva i AVNOJ 1942. godine, u okviru kojeg je formiran Prosvjetni odsjek. Formira se i prvi narodni univerzitet. 1943. i 1944. godine otvaraju se i srednje škole. U okviru obrazovanja razvija se novi duh u školama, gdje se podsticalo na razvoj moralne svijesti učenika, ali i radne discipline.

1946. godine (31. januara), donosi se i Ustav koji utvrđuje principe obrazovanja i odgoja. Ali tada se javljaju problemi u vidu neumreženosti škola i nepismenosti. Udžbenika nije bilo u dovoljnoj količini, a prosvjetni kadrovi su bili preopterećeni radom. Unutar ovakvih okolnosti, vrijedilo je uvjerenje da veću uspješnost u radu imaju oni nastavnici koji su uspjeli povezati školu s socijalističkom stvarnošću. Tako se 1949. godine održava Treći Plenum koji raspravlja o školstvu, gdje se dolazi do formulisanja ciljeva:

„odgajati u školama novog, slobodnog i odvažnog socijalističkog čovjeka., čija su shvatanja široka i raznovrsna, kome su tuđi birokratizam i ukalupljenost misli. Da bi to postigli, moramo imati takav nastavnički kadar koji će moći da odgaja svestrano razvijenog čovjeka-graditelja i branitelja socijalizma. Takav nastavnički kadar ćemo dobiti samo upornom borbom protiv birokratskih metoda u školstvu i nastavi, u borbi za slobodan idejni razvitak, na osnovi socijalističke demokratije, i smjelog razvijanja inicijative, kako svih ustanova i organa, tako i masovnih organizacija i pojedinaca“. (str. 21.)

Sloboda čovjeka, je značila omogućavanje akademske slobode. Unutar socijalističkog karaktera obrazovanja, akademska sloboda je podrazumijevala slobodnu diskusiju, te iznošenje novih naučnih misli na univerzitetu. Međutim realizacija ovakve slobode u stvarnosti je imala samo formalni karakter. Jer je većina obrazovnih ustanova ekonomski ovisila od državnih organa. Zapravo radilo se o političkoj zavisnosti. Sloboda da se iznesu aktuelni problemi društva, koji nužno prožimaju sve njegove segmente, pa i obrazovanje, nije bila prihvaćena. Kao primjer možemo navesti Studentski protest 1968. godine u Beogradu.

Studenti su, dakle, prvi formulisali jednu obuhvatnu kritiku koja je otvoreno ukazivala na problematične strane jugoslovenskog društva. Studenti ističu da socijalna struktura u ustanovama obrazovanja ne odgovara socijalnoj strukturi društva, jer se i dalje školuju, i u institucijama ostaju oni koji su privilegovani. Nezaposlenost je zapravo bio jedan od najdirektnijih uzroka nezadovoljstva studenata. Kao odgovor na proteste oglasio se i sam predsjednik Josip Broz Tito. Prema izvorima Jane Bačević (u monografskoj studiji *Pogled unazad. Antropološka analiza uvođenja usmjerenog obrazovanja u SFRJ*; str.110., www.academia.edu) u djelu *'68 studentski bunt i društvo* (autori: Arsić i Marković, navodi se Titovo obraćanje naciji

„Vi znate, drugovi i drugarice, da je do sada bilo svakakvih pokušaja od raznih elemenata (...). To su pojedini profesori, neki filozofi, razni praksisovci i drugi razni dogmatičari, uključujući i one koji su vršili razne deformacije u Upravi državne bezbednosti itd. Sve se to danas nekako ujedinilo. Svaki, naravno, radi za sebe, ali

su ipak udruženi u nastojanju da se kod nas stvori neki kaos i da love u mutnom. Mi im moramo pružiti odlučan otpor, reći odlučno ne. Oni sada proglašavaju pokret na univerzitetu. To ne potiče od studenata, već od ljudi koji bi hteli da stvore neki embrion višepartijskog sistema (...). Štaviše, oni idu i dalje: negiraju radničku klasu kao najvažniji faktor i stub ovog društva (...). Zar da takvi vaspitavaju našu djecu na univerzitetima i školama? Nema im mjesta tamo!“

(Josip Broz Tito, u Arsić i Marković 1988: 132-133).

Nakon ovih dešavanja, neminovna je bila i reforma obrazovanja u okviru koje će biti uspostavljeno i usmjereno obrazovanje, a koje je započelo sa realizacijom 1975.godine.

Kao idejni tvorac ovakve promjene u obrazovnom sistemu smatra se Stipe Šušar, koji je svoje zamisli predstavio u djelu *Škola i tvornica: u susret reformi odgoja i obrazovanja iz 1977.* (Jana Bačević, Ibid., str. 113.) On stoga i piše:

„trebaju nam ljudi takvih i takvih stručnih kvaliteta, i takvih i takvih društvenih kvaliteta: izvolite vi u radnoj organizaciji odgoja i obrazovanja izgrađivati, odgajati, obrazovati, osposobljavati takve ljude, a mi ćemo davati sredstva. To je razmjena rada, uz polaganje računa uzajamno jedni drugima. (Šušar 1977: 112.)“

Obrazovanje koje je za svoj ishod imalo stvaranje klasnih razlika, trebalo je ukinuti. A kao osnovni razlog reforme obrazovanja jeste bio ostvarivanje ideje socijalizma. Međutim, ciljevi koji su bili precizirani uspostavljanjem usmjerenog obrazovanja, nisu pronašli plodno tlo svoje realizacije. Na primjer stopa nezaposlenosti se nije smanjila, a duhovna

izgradnja čovjeka svedena je na minimum, jer kao što je poznato filozofija kao nastavni predmet je ukinut u srednjim školama, da bi namjesto nje uveden marksizam.

Reforma obrazovanja je itekako bila odlika promjena u društvenom sistemu. Već je poznato da ukoliko se nastoji oslabiti identitet ali i racionalna svijest, prvo što dolazi u okvir reformi jeste obrazovanje. Zapravo kriza obrazovnog sistema jeste, kriza duhovnog područja jednog društva. Posebice se ovo odnosi na unižavanje značaja teorije, a veličanje prakse, i to one koja se svodi na što uspješniju manipulaciju.

Ostvarivanje humanističkog obrazovanja u okviru ideje socijalizma i dalje ostaje ideal. Na putevima realizacije parole „od svakoga prema njegovim sposobnostima, svakome prema njegovu radu“, problemi ostaju isti. Jedan od ključnih problema jeste i mjesto filozofije unutar obrazovnog sistema. I dalje se postavljaju pitanja od strane proklamatora egzaktnih nauka, onih kojima je jedino povećanje materijalne proizvodnje cilj, „kakvu svrhu ima uopće humanističko obrazovanje?“ Njima bi se moglo odgovoriti da ukoliko humanističko obrazovanje ne povрати svoj dignitet, čovjek suvremenog svijeta će izgubiti smisao i svrhu ne samo života, već i radne aktivnosti. Filozofija, umjetnost, književnost zaista jesu neprikosnovene u otvaranju uvida u vlastiti smisao, smisao postojanja čovjeka kao povijesnog i društvenog bića.

Čak i danas, u 21. stoljeću, u okviru bosanskohercegovačkog društva, svjedoci smo da reforma obrazovanja predstavlja svojevrsnu promjenu. Iako pluralizam znači postojanje različitih shvatanja, iako moderna društva treba da budu otvorena društva, društva jednakih šansi,

činjenice ukazuju da se takvo što vrlo malo ili nikako ostvaruje u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini danas postoji 10 državnih i 29 privatnih univerziteta. Vodi se velika polemika oko kvalitete obrazovanja koja se nudi kako na državnim, tako i na privatnim. Svakodnevno se susrećemo sa situacijama gdje čujemo da se ispiti završavaju tako što student ima priliku da se upozna sa profesorom, tek prilikom upisa ocjene. Društvo nejednakih šansi se očituje i kod studenata koji odluče da se smjeste u studentske domove. Dok privatni univerziteti nude smještaj u luksuznim studentskim hotelima, gdje je cijena smještaja u dvokrevetnoj sobi 400 km, dotle studenti koji nemaju te mogućnosti borave u izrazito lošim uslovima u studentskim domovima, gdje se cijena kreće oko 100km.

Ne samo da se ove nejednake šanse očituju kod učenika i studenata, već je to i slučaj kod prosvjetnih radnika, gdje se je njegov rad degradiran kako u socijalnom tako i u ekonomskom smislu. Stanje društva u BiH je više nego zabrinjavajuće, posebice iz razloga uplitanja političkih i religijskih aktera u način realiziranja istog. Na primjer, na konkursima za zapošljavanje u prosvjeti, kriteriji bodovanja prema stručnosti, padaju u drugi plan. Ono što se boduje jeste politički, religijski ili pak rodbinski faktor. Ove godine čak je zabilježen slučaj u konkursnoj proceduri na Tuzlanskom kantonu, da se za definiranje prava ostvarenja dodatnih bodova ako ste član poginulog borca, demobilisanog borca ili pak ratnog vojnog invalida, obraća Islamskoj zajednici. Riječ je o upitu u kojem se traži definiranje pojma šehid, i da li se to odnosi na poginulog rudara, a sve u svrhu dobivanja potvrde koja će

omogućiti zaposlenje. U pogledu ostvarivanja jednakih šansi za zapošljavanje, imate slučajeve gdje na osnovu podobnosti osobe koje se nalaze na 55. mjestu na rang listi za određenu poziciju, dobivaju posao na neodređeno, dok onaj na prvom mjestu, sa preko više 15 godina radnog staža na određeno, ponovo treba da se sprema za birokratsku proceduru, kojoj nema kraja. Prateći grupe prosvjetnih radnika na društvenim mrežama, poput Facebooka, primjetno je da postovi koji se objavljuju sadrže najčešće upite: „Kad je plata?“ , „Kad će isplatiti regres iz 2013. godine?“ , „Kad su konkursi?“ „Da li je ponovo izmjenjen Pravilnik?“ , koji je inače donešen sedam dana ranije. Postovi u vezi obrazovanja i odgoja skoro da se i ne pojavljuju.

Uloga filozofije kao nastavnog predmeta je zaista dovedena do endemskog statusa. NPP prave stručnjaci koji smatraju da su stvaralački osobosobljeni za sve, tako imamo izučavanje Estetike kao nastavnog predmeta u Tehničkoj školi gdje se obrazuju učenici za zanimanje likovnog tehničara. Ti isti učenici u drugom razredu srednje škole uče na samom početku o biću umjetničkog djela, i zaista kao posljedica se javlja nerazumijevanje, strah i zaziranje od predmeta koji se tiču filozofije i njenih disciplina.

Da su predmetni nastavnici posebice iz filozofije, na neki način markirani kao „špijuni“ ili potencijalni izvori za raznorazne buntove, očituje se i u tome da je zabilježen slučaj da je u toku protesta koji su se desili u BiH u februaru ove godine, upozorenje da se s učenicima ne priča na temu protesta ili revolucija, a kamoli da se iznese stav, došlo od samog rukovodstva škole. Slučajnost ili ne, upravo tih dana kao

nastavna jedinica je glasila „Filozofija prosvjetiteljstva:Volter i Ruso“.

Socijalistička ideja obrazovanja u današnjem pluralističkom društvu, potrebuje jedno jasnije određivanje načina svoje realizacije. U okviru koje bi bilo moguće očekivati jednakovrijedno uvažavanje kako teorije tako i prakse, uvažavanje onih sposobnosti za koje je netko prirodno sposoban, platonovski rečeno. Ideal ili ne, društvo jednakih šansi posebice u okviru obrazovanja, potrebuje adekvatniji aktivizam u kontekstu društva u kojem se susrećemo.

LITERATURA

- Čedo Gojanović, *Marksističko-pedagoška misao u Jugoslaviji u vremenu od 1941. do 1949.*, pogledati u Iskustva, 5-6, Prosvjetno-pedagoški zavod Sarajevo, Sarajevo, 1974.;
- Danilo Pejović, *Industrijsko društvo i humanističko obrazovanje*, pogledati u Humanizam i socijalizam II, zbornik radova, Naprijed, Zagreb, 1963.,
- Jana Bačević, monografska studija: *Pogled unazad. Antropološka analiza uvođenja usmjerenog obrazovanja u SFRJ*, www.academia.edu (pristupljeno: septembar, 2014.);
- Platon, *Država*, Kultura, Beograd, 1969.;
- Platon, *Zakoni*, Dereta, Beograd, 2004.;
- Tomas Mor, *Utopija*, Kultura, Beograd, 1964.;
- *Priručnik ideološko-političkog obrazovanja*, Biblioteka Marksističko obrazovanje, Marksističko studijski centar gradske konferencije „Đuro Pucar Stari“, Sarajevo, 1982.

Upute za autore

Pozivamo autore koji da šalju svoje radove iz oblasti filozofije. U časopisu se objavljuju radovi koji se mogu kategorizirati kao:

- izvorni znanstveni članci
- pregledni znanstveni članci
- stručni članci
- osvrti
- prikazi
- prijevodi

Objavljujemo

- a) izvorne znanstvene članke koji do sada nisu objavljivani
- b) izlaganja sa znanstvenih skupova
- c) osvrte na publikacije iz oblasti filozofije
- d) prikaze publikacija iz oblasti filozofije
- e) prijevode neobjavljenih članaka u skadu sa osnovnom misijom časopisa

Oprema i slanje rukopisa

Članak treba sadržavati:

- ime i prezime autora
- pun naslov i podnaslov članka
- lista referenci (literatura) na kraju članka

Svaki rad treba biti: lektoriran, pisan fontom *Time New Roman*, veličine slova 12, poreda 1,5, poravnanja *justify*.

Prihvataju se svi standardni načini citiranja i formati ispisa referenci uz uvjet da se sprovede dosljedno.

Radove slati na e-mail: kontakt@fdt.ba